

VU Research Portal

Zoo heerlijk eenvoudig

van der Meiden, W.J.

2009

document version

Publisher's PDF, also known as Version of record

[Link to publication in VU Research Portal](#)

citation for published version (APA)

van der Meiden, W. J. (2009). *Zoo heerlijk eenvoudig: Geschiedenis van de kinderbijbel in Nederland*.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal ?

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

E-mail address:

vuresearchportal.ub@vu.nl

8 ‘MAAR JOZEF WIL HELEMAAL NIET ZOENEN’

De kinderbijbel op de vrije markt, 1976–2005

8.1 KRIMPENDE KERKEN, STEEDS MEER KINDERBIJBELS

Naarmate de secularisatie in Nederland doorzet en het institutionele christendom krimpt, neemt het aantal Nederlandstalige kinderbijbels enorm toe. In de periode van 1976 tot 2000 verschijnen er in Nederland ruim 300 nieuwe kinderbijbels, van dunne boekjes over bijbelse figuren en met bijbelse verhalen tot kloeke, rijk geïllustreerde banden van honderden pagina's en veedelige series. Daar komen sedertdien tussen de 10 en 20 titels per jaar bij. Deze omgekeerd evenredige ontwikkeling lijkt paradoxaal, maar is behalve uit de toename van de bevolking ook inhoudelijk wel te verklaren. In de eerste plaats loopt de groei van het aantal kinderbijbels parallel met de even grote groei van het aantal (kinder)boeken in het algemeen. Dat is niet alleen een kwantitatief gegeven, maar zegt eveneens iets over het veranderende karakter van de kinderbijbelproductie. De snel seculariserende samenleving vormt een generatie ouders die zelf kerk en geloof veelal vaarwel hebben gezegd, maar hun kinderen niet zonder bijbelse bagage hun volwassenheid in willen sturen. Kerkelijk kinder- en jeugdwerk krimpen de laatste decennia en voor dat doel worden daarom minder kinderbijbels geschreven. Maar de 'thuismarkt' groeit zienderogen. De toenemende ontkerkelijking heeft tevens gevolgen voor de diversiteit van de kinderbijbels die op de markt komen. Niet gehinderd door een voorgeschreven leer of visie op de bijbelse verhalen en de geloofsoverdracht, zonder normatief kader met andere woorden, staat de markt open voor een pluriforme bijbeloverdracht met geheel eigen, zich sterker dan voorheen profilerende karaktertrekken. Het aantal verschillende kinderbijbels neemt dus hand over hand toe. Het genre wordt zo meer divers, maar de productie wordt tegelijkertijd meer kortademig. De tijd van de grote oplagen en tientallen herdrukken is voorbij. En ook al zijn er nog steeds 'oude' kinderbijbels die keer op keer herdrukt worden, zoals die van Van de Hulst, Ingwersen, Vreugdenhil, De Vries en De Kort, de nieuwere uitgaven bereiken zelden een tweede druk. De visies op geloofs- en bijbeloverdracht aan kinderen zijn steeds meer conjunctuurgevoelig en steeds minder massief zenderbepaald, zodat bij elk type visie wel een nieuwe kinderbijbel past. Een belangrijke rol in de toenemende productie spelen de gespecialiseerde uitgeverijen die de kinderbijbelmarkt bedienen. In het algemeen produceren zij nog in de eerste plaats boeken voor het institutionele christendom en het jeugd- en zondagschoolwerk. Ook daar echter gaan de ontwikkelingen snel en is er een groeiende behoefte aan een divers en wisselend aanbod. Stond in christelijke gezinnen enkele decennia geleden doorgaans één kinderbijbel op de plank, nu komt het niet zelden voor dat een hele plank met bijbelbewerkingen voor kinderen en bijbelse plaatjesboeken is gevuld. Mensen hebben meer geld en zijn bereid meer geld aan dergelijke uitgaven te besteden. Uitgeverijen die zich speciaal op deze markt richten en jaarlijks een flink aantal nieuwe titels op de markt brengen zijn bijvoorbeeld Ark Boeken, NZV/Kwintessens en Benjamin.' Zij brengen eigen titels uit, maar volgen voor een groot deel de trend van internationaal geproduceerde, vertaalde en op een oecumenische markt gerichte uit-

gaven, waarvan eerder in deze studie sprake was, bijvoorbeeld in paragraaf 1.5 en 1.7. Maar ook de vertrouwde protestants-christelijke uitgeverijen als Kok, Callenbach, Boekencentrum en het Nederlands Bijbelgenootschap (NBG) bedienen deze markt. Op de rooms-katholieke markt verschijnen eveneens steeds meer verschillende kinderbijbels, doorgaans van de bekende uitgeverijen als Cantecleer, Gottmer, Helmond, het Vlaamse Altiora en Lannoo en de Katholieke Bijbelstichting (KBS). En al deze uitgaven doen mee op de oecumenische en (semi-)seculiere markt. Niet zelden vindt men in christelijke boekhandels een hele kast met kinderbijbels en ook niet-christelijke kinderboekhandels hebben een flink aantal titels op de planken staan. Elke op kinderen gerichte uitgever heeft tegenwoordig wel een kinderbijbel in het fonds. De productie van nieuwe kinderbijbels speelt eveneens in op de toenemende vraag naar traditionele verhalen voor kinderen, verhalen uit verschillende maatschappelijke en religieuze tradities.

Bij zoveel aanbod wordt het voor ouders en opvoeders steeds moeilijker om een keuze te maken. De zuilen van vroeger boden als het ware de kaders voor deze keuze, maar na de jaren zestig van de vorige eeuw is het aanbod vrijwel niet meer te overzien. Aangezien de klant mondiger is geworden, wil hij of zij graag weten vanuit welke invalshoek een kinderbijbel is geschreven, welke geloofsoverdracht er met de verhalen meekomt, welke pedagogische benadering de auteur heeft gekozen en hoe de bijbelverhalen worden verteld. De argwaan tegen bevoogding en leerstellingheid is doorgaans groot. Zo komt het dat er vanaf 1970 sprake is van een toenemende vraag naar 'objectieve' voorlichting op dit gebied. Er komen gaandeweg meer pogingen tot consumenteninformatie die de verschillende uitgaven kritisch met elkaar vergelijken, maar ook vaak beoordelen en veroordelen, want echt objectief is de voorlichting zelden. Een boek als het eerdergenoemde *Het gegeven woord* van Anton Lam uit 1968 is weliswaar een degelijke kritische reflectie op het vak bijbelse geschiedenis op de lagere school (basisschool), maar bevat daarnaast tal van aanzetten tot consumentenvoorlichting, al is de mening van de recensent sterk gekleurd. De in dit boek nog veel vaker geciteerde studie van Terborgh uit 1972 heet weliswaar 'rapport van een onderzoek', maar biedt behalve een historische schets eveneens zo'n poging tot uitvoerige vergelijking en beoordeling van de op dat moment verkrijgbare kinderbijbels. Zoals we in hoofdstuk 5 al concludeerden, zijn Terborghs criteria voor de beoordeling nogal ingekleurd door zijn eigen visie op wat anno 1972 goede en slechte kinderbijbels mogen heten. De (hervormde) Centrale voor Vormingswerk geeft in 1977 een boekje uit met adviezen aan ouders van de hand van G.J. Marseille, *De ene kinderbijbel is de andere niet*. Het Bijbels Museum in Amsterdam neemt in 1979 het initiatief voor de eerste echte, voor een breed publiek toegankelijke uitgave waarin de verschillende kinderbijbels worden doorgelicht en onderling worden vergeleken. In deze uitgave, *Kinderbijbels vergeleken*, worden, ingedeeld naar de leeftijdscategorie waarvoor ze zijn bedoeld, 50 kinderbijbels besproken die op dat moment in de winkels verkrijgbaar zijn. De kinderbijbels worden zonder al te veel waardeoordelen met elkaar vergeleken.² De uitgave wordt tweemaal vernieuwd, in 1985 en 1991.³ In dezelfde periode verschijnen vijf edities van de *Kinderbijbelkrant*, een nog laagdrempeliger en beknopter informatiebulletin over de voorhanden kinderbijbels, hun kwaliteit, de overeenkomsten en

1 Het zijn de nieuwe namen van resp. de Vereniging tot Verspreiding der Heilige Schrift en de Nederlandsche Zondagsschool Vereniging. Benjamin is een op de jeugd gerichte tak van uitgeverij Jongbloed.

2 Bijbels Museum & Bijbelwerkplaats Amsterdam 1979. De auteur van de brochure is Ruud Smit, met medewerking van Swier Frouws.

3 De tweede druk uit 1985 is ook van het Bijbels Museum en wordt uitgegeven door NBG en BBG. De tekst is van Janna Posthumus, met medewerking van Wout Koek. De derde druk uit 1991 is van dezelfde uitgevers. De tekst is van Hanna van Dorssen en Janna Posthumus.

verschillen. Bij de verschillende edities zijn onder andere de Protestantse Stichting Lectuurvoorziening (Publivorm) te Voorburg, de Stichting Godsdienst en Opvoeding (SGO) in Hoevelaken en het Bijbels Museum betrokken. De eerste editie is van 1985, de laatste totnogtoe van 2002.

Uitgeverij Ark Boeken start in 2006 de website kinderbijbels.nl, waarop niet alleen eigen uitgaven maar eveneens die van andere uitgeverijen vermeld staan en gerecenseerd worden en waarop adviezen aan ouders worden verstrekt hoe zij een passende kinderbijbel kunnen kiezen. Ook de populaire website ouders.nl adviseert regelmatig over de keuze van een kinderbijbel. Uit de eerste tip valt af te lezen dat de tijden aanmerkelijk veranderd zijn:

Bedenk om te beginnen dat het kerstverhaal zoals iedereen dat kent, de versie is uit het evangelie van Lucas. Dat staat in het Nieuwe Testament (NT). In een kinderbijbel die alleen verhalen uit het Oude Testament bevat, kunt u het kerstverhaal dus niet vinden. En bedenk ook dat sommige kinderbijbels alleen het Oude Testament behandelen, omdat dat nu eenmaal de mooiste vertelverhalen zijn.

In een tijd waarin bijbelkennis niet meer behoort tot de algemene ontwikkeling, moet er kennelijk steeds meer worden uitgelegd.

De toon van de consumentenvoorlichting verandert in de laatste decennia van de twintigste eeuw. Wordt in de jaren zestig en zeventig kinderbijbels de maat genomen wat betreft theologische betrouwbaarheid en pedagogische correctheid van de tekst, in de jaren tachtig verschuift de blikrichting naar de (groot)ouders die overwegen een kinderbijbel aan te schaffen. Daarbij wordt hun vooral aanbevolen een kinderbijbel te kiezen die bij hen past en wordt nauwelijks meer onderscheid gemaakt in 'goede' en 'slechte' kinderbijbels. Ook in dit segment van de markt is de klant inmiddels koning geworden en bepaalt de ontvanger in het communicatieproces de keuze, niet de zender, al zijn er natuurlijk uitzonderingen. Zo ontstaat er in 2005 bij het verschijnen van *Koning op een ezel*, het eerste deel van de driedelige kinderbijbel van Nico ter Linden, een relletje wanneer orthodoxe protestanten én katholieken pleiten voor tuchtmaatregelen omdat de auteur in zijn evangeliebewerking ontkent dat de opstanding van Jezus werkelijk heeft plaatsgevonden. De kwestie loopt met een sisser af, maar is een opvallend anachronisme in de geschiedenis van de kinderbijbel. Uit een recensie in het *Katholiek Nieuwsblad*:

Satanischer kan het nauwelijks: geld verdienen met kinderen uitleggen dat de Heer waarlijk niet is opgestaan. Met deze perverse maar ongetwijfeld winstgevende catechese is dominee Nico ter Linden opnieuw in de publiciteit. [...] Intussen hebben we hier te maken met een kwalijk boek, dat vierkant verworpen moet worden. Het ziet eruit als een vriendelijke kinderbijbel en is mooi en kleurig geïllustreerd. Hoeveel nietsvermoedende ouders of grootouders zullen erin trappen? Wat de kinderen betreft: die zullen waarschijnlijk na een kortstondige interesse hun schouders ophalen. Bijbelverhalen zijn immers het tegendeel van sprookjes of literaire verhalen. Wanneer ze geen relatie met de geschiedenis hebben, verliezen ze direct iedere betekenis. Behalve natuurlijk voor wie nog kans ziet er geld aan te verdienen.⁴

Maar dergelijke 'discussies' zijn uitzonderlijk. 'Laat duizend bloemen bloeien' lijkt het motto te zijn geworden in kinderbijbelland.

In dit hoofdstuk zie ik af van uitvoerige besprekingen van boeken, gezien het grote aantal titels, maar probeer ik de markt te verkennen, genres te onderscheiden en ontwikkelingen te signaleren.

⁴ *Katholiek Nieuwsblad*, 11 november 2005. De PKN zag af van tuchtmaatregelen, maar nam bij monde van scriba Bas Plaisier wel afstand van Van der Lindens kinderbijbel.

De kinderbijbels waaraan ik wel expliciet aandacht besteed, zijn gekozen om hun exemplarische karakter. Kinderbijbels die na 2000 verschenen zijn, noem ik alleen als zij bijzondere kenmerken vertonen. Omdat er ergens een streep getrokken moet worden, is het jaar 2005 de finishlijn in deze geschiedschrijving van de Nederlandse kinderbijbel.

We beginnen met de meer 'traditionele' kinderbijbels van orthodox-protestantse en rooms-katholieke origine, dan staan we stil bij de groeiende evangelische markt en volgen we de 'nieuwe' traditie die door mensen als Karel Eykman is ingezet, die we voor het gemak 'Amsterdams' zullen noemen. Vervolgens staan we stil bij de specifieke kenmerken van de groeiende 'seculiere' markt voor kinderbijbels. Daarna volgt een paragraaf over de steeds verder uitwaaierende vertelgenres en beeldenrijkdom van de nieuwere kinderbijbels. De voorlaatste paragraaf wijdt enkele gedachten aan de nabije toekomst van de kinderbijbel, voor zover die uit de ontwikkelingen tot op de dag van vandaag geëxtrapoleerd kan worden. Ten slotte schets ik een – vanzelfsprekend onaf – pedagogisch tijdsbeeld.

8.2 'DE HEERE HAD EEN VEEL BETER PLAN MET ZIJN VOLK!'

Voortzetting van de orthodoxe traditie

In de laatste dertig jaar zijn tal van experimentele en originele bijbelbewerkingen voor kinderen verschenen, maar sommige tradities die we eerder behandelden, worden 'gewoon' voortgezet. Laten we beginnen met de orthodox-protestantse traditie die we in het vorige hoofdstuk verlieten met de in 1976 in eigen beheer uitgegeven jeugdbijbel van Marinus Nijse. In dit segment van de kerkelijke markt is, zoals eerder gezegd, weliswaar behoefte aan goede kinderbijbels, maar de uitgaven die geproduceerd worden, dienen altijd te verwijzen naar de 'echte' Bijbel. Ze zijn daarvoor 'slechts' een opmaat en inleiding. Tevens geldt in deze kringen dat wat zijn waarde eenmaal bewezen heeft en wie zijn naam eenmaal gevestigd heeft, lange tijd in de circulatie blijft. Zo beleeft de kinderbijbel van Vreugdenhil uit 1948 in 2000 een veertiende druk. De regelmatige herdrukken van het werk van W.G. van de Hulst en Anne de Vries mogen eveneens voor een deel op het conto geschreven worden van dit stabiele marktsegment.⁵

Maar degenen die deze markt bedienen, gaan ook met hun tijd mee. Meer recente Nederlandse auteurs die zich aan een kinderbijbel wagen, zijn jeugdboekenschrijver M.C. Capelle en predikant (van de Gereformeerde Gemeenten) C.J. Meeuse. Van M.C. Capelle (1920-1979) verschijnt in 1980 postuum de kloeke kinderbijbel *Op weg naar het Woord*, waarvan de titel al aangeeft dat het boek een opstap wil zijn naar de Bijbel zelf.⁶ Deze kinderbijbel bevat tal van verhalen, waaronder verhalen die in veel andere kinderbijbels ontbreken, zoals dat van het dierenoffer van Abram (Genesis 15), maar laat bekende verhalen weg zoals dat van het bijna-mensenoffer van Isaak (Genesis 22). De grote, realistisch-groteske illustraties moeten de authenticiteit van de verhalen onderstrepen, de weergegeven theologie wijkt niet af van de klassieke schema's van zonde en genade, al in terrumpeert de auteur de tekst minder dan Vreugdenhil met dogmatische toelichtingen.

Het stokje van Capelle wordt overgenomen door de een generatie jongere predikant C.J. Meeu-

⁵ De kleuterbijbel van Van de Hulst wordt voor het laatst in 1986 uitgegeven, de 17de druk. Die van Anne de Vries is een nog langer leven beschoren. In 2005 verschijnt een 32ste druk. De Vries' *Groot vertelboek* wordt in 2003 voor de 19de keer uitgegeven.

⁶ De uitgever is De Banier, Utrecht; de illustraties zijn van Italiaanse en Franse herkomst, zonder naamvermelding van de illustrator.

se (*1945). Van zijn hand verschijnt vanaf 1977 een 24-delige kinderbijbel, *Vertellingen bij de Bijbel*.⁷ Ook deze titel laat zien dat de navertellingen een hulpmiddel zijn en niet een tekst 'op zichzelf'. De vaste inleiding van de auteur in de latere deeltjes vermeldt:

'De titel: Vertellingen bij de Bijbel wil tot uitdrukking brengen dat het hier slechts om vertellingen gaat. Daarbij is getracht om de boodschap van de Bijbel op kinderlijke wijze door te geven, maar toch niet zonder het besef, dat alleen de Bijbel het Woord van God is. Het is de bedoeling van de schrijver beslist niet met deze vertellingen een vervanging van de Bijbel voor kinderen te geven. Integendeel, de vertellingen moeten juist een heenwijzing naar de Bijbel zijn.' (4)

Meeuse laat niet na zijn tekst aan te vullen met dogmatische uitweidingen, inclusief verwijzingen naar Jezus in de verhalen van het Oude Testament. Zo staat er midden in de weergave van het verhaal van Esther:

'Zo heeft de Heere alles veranderd wat Haman van plan was. De Heere had een veel beter plan met Zijn volk! Gods plan is een eeuwig plan. En de Heere zorgt er voor dat het altijd gaat, zoals Hij wil. Haman kon het niet van de Heere winnen! Daarom kon hij het ook niet van Mordechai winnen! De vijanden van Gods volk kunnen het nooit winnen! En Gods kinderen hebben ook iemand die voor hen pleit. Esther mocht voor haar volk pleiten bij koning Ahasveros. Maar de Heere Jezus is de voorspraak voor Zijn volk bij God de Vader. Ze zijn ook verkocht, door hun zonden. Maar de Heere Jezus kan mensen die de dood verdiend hebben, redden van hun eeuwige straf!' (*Koningin Esther*, 1990, 36v.)⁸

De verwijzing naar het evangelie in de behandeling van het paradijsverhaal is bij Meeuse nog uitvoeriger dan de weergave van het verhaal van Genesis 3 zelf. Een eenentwintigste-eeuws voorbeeld van een uitgave in deze sfeer is de grote kinderbijbel van L. Snoek, *Uw Koninkrijk kome*, uit 2005.

Er worden voor deze doelgroep ook boeken vertaald, al zijn dat er niet veel. Te vermelden is het werk van de Engelse baptistische predikant B.A. Ramsbottom⁹ en het al wat oudere werk van de Amerikaan Kenneth N. Taylor (1917-2005). De *Bijbelse verhalen met plaatjes voor de kleintjes* van laatstgenoemde (Hoornaar 1978, oorspronkelijk 1956), laat sjabloneske kleurenillustraties zien met korte teksten plus enkele vragen om de kleintjes te kunnen overhoren. Bijvoorbeeld bij het verhaal over de hemelvaart van de profeet Elia uit 2 Koningen 6 (zie afbeelding KL38): '1. Wat gebeurt er op dit plaatje? 2. Kunnen wij engelen zien? 3. Zouden er engelen in deze kamer zijn?' (99) De herkomst van de illustraties wordt niet aangegeven. Taylors *Bijbel voor de jeugd in 73 korte verhalen* (Amsterdam z.j., oorspronkelijk 1979) volgt voor de wat oudere jeugd hetzelfde procédé.

Eveneens orthodox-protestants, maar lichter van toon is het werk van Evert Kuijt, die in 1977-'78 een *Kinderbijbel* in twee delen en in 1980 een *Peuterbijbel* publiceert.¹⁰ Tekst en illustraties zijn tra-

7 Bij uitgeverij De Bron Rotterdam, vanaf 1989 bij Den Hertog in Houten. De illustraties zijn van Arie van der Spek. Meeuse is in de kring van de Gereformeerde Gemeenten in Nederland en Noord-Amerika een bekende publicist, die zich veel met opvoeding bezighoudt, o.a. door de heruitgave en annotatie van pedagogische geschriften uit de Nadere Reformatie, zoals die van Jacobus Koelman, zie paragraaf 2.11.

8 Aan de typografische weergave van de Godsnaam en die van Jezus kan men doorgaans de mate van gereformeerde orthodoxie van een kinder- of jeugdbijbel meten. Men schrijft in deze kringen graag HEERE, met drie e's en in klein kapitaal, als het over God gaat, en men spreekt vrijwel altijd van de Heere Jezus, eveneens met drie e's maar alleen met beginkapitaal.

9 *Wonderen van de Heere Jezus en Gelykenissen van de Heere Jezus*, 2x2 delen bij uitgeverij De Banier in Utrecht, 1985-1987, en *Het leven van de Heere Jezus: verteld aan jonge kinderen*, De Groot Goudriaan 2004. De eerste vier uitgaven vallen op door het zeer grote korps van de broodletter, alsof de tekst bedoeld is voor slechtzienden.

10 Beide zijn uitgegeven door Boekencentrum in 's-Gravenhage en geïllustreerd door Reint de Jonge. Beide uitgaven worden zes keer herdrukt. Evert Kuijt (*1939) is schrijver van christelijke romans en werkt ook mee aan de vertaling van de tamelijk orthodox-protestantse kinderbijbel van Stephanie Jeffs, *Kinderbijbel voor de 21^e eeuw*, Callenbach 2000.

ditioneel. De vier begeleiders van het project, die afkomstig zijn uit kringen van de Gereformeerde Bond in de Nederlandse Hervormde Kerk, stellen in het Ten geleide van het eerste deel tevreden vast dat de auteur

'wil schuilgaan achter de bijbeltekst. Daarom met name waarderen we zijn methode. Het is bij lezing direct duidelijk, dat de schrijver niet een soort aangepaste vertaling geeft. Hij vertelt, maar wel in nauwe aansluiting bij de tekst. En toch brengt de schrijver door zijn wijze van vertellen [...] de Bijbel zo dicht mogelijk bij het hart en in de levenssituatie, maar altijd met op de achtergrond de gedachte, dat niet de verteller het Woord verder zal brengen, maar dat het Woord, middels de werking van de Heilige Geest, zichzelf waar maakt, intrek neemt in harten en levens.' (OT, 4).

Aldus ingekaderd en gestuurd schrijft de auteur een uitvoerige, orthodox-protestantse kinderbijbel, waarin de zonde de mensenlevens regeert, waarin de 'belofde Verlosser' vele malen in het Oude Testament een rol speelt en waar in het Nieuwe Testament Jezus aan het kruis zijn bloed stort op het 'verzoendeksel van de ark van het verbond' (NT, 203). Kuijts *Peuterbijbel* is even orthodox en wijddopig en schuwt dogmatische taal over zonde en verzoenend bloed niet.

De rooms-katholieke kinderbijbel krijgt, zoals in het vorige hoofdstuk beschreven, een kwaliteitsimpuls in de jaren 1955-1970, wat leidt tot een kwantitatieve toename, tot een zekere ontvoogding en een grote diversiteit van uitgaven. Niet toevallig is dit de periode van het *aggiornamento* van de katholieke wereldkerk en de democratisering golf in de Nederlandse rooms-katholieke kerkprovincie. Na 1976 is van deze kwaliteitsimpuls niet veel meer terug te vinden. De katholieke 'markt' schrompelt ineen. Een groot deel van die markt werd voorheen ingenomen door het katholieke onderwijs. Van veel oudere katholieke kinderbijbels is uit de didactische benadering en de paragrafenindeling af te zien dat ze gemaakt zijn voor gebruik op school. Het gebruik van kinder- en jeugdbijbels in het onderwijs neemt de laatste decennia echter af met de verdunning van de katholieke identiteit van veel katholieke scholen. De altijd al 'zwakke' katholieke thuismarkt is kennelijk niet interessant voor de productie van typisch katholieke kinderbijbels. Toch houden van oorsprong katholieke uitgeverijen als Helmond, Lannoo, Deltas en Canteleer niet ineens op kinderbijbels te produceren, integendeel, maar de uitgaven zijn zelden meer als katholiek te herkennen. Het gaat vrijwel altijd om vertalingen en de boeken zijn doorgaans in groot formaat en rijk geïllustreerd uitgevoerd. Enkele voorbeelden zijn de kinderbijbels van Bridget Hadaway (Baarn 1978), David Christie-Murray (Helmond 1978), van Katherine McLean (Helmond 1980), van James Bentley (De Bilt 1984), van Marjorie Newman (Helmond 1990) en de internationale uitgave *De bijbel en zijn verhalen* (voor Nederland Boxtel 1991 – de Nederlandse tekst is van Wim Spekking). Vaak zijn de illustraties in deze uitgaven monumentaal realistisch, 'authentiek' oriëntalistisch en daarom weinig verrassend. En de teksten zijn doorgaans, als ze al van de hand van katholieke auteurs stammen, niet als zodanig te herkennen. Ook de illustraties vertonen niet meer de trekken van de katholieke iconografie die ik in vorige hoofdstukken liet zien. De kinderbijbel van Katherine McLean uit 1980 vertoont nog wel rooms-katholieke trekken. De Maria-feestdagen worden genoemd en toegelicht in dit boek, waarin veel wetenswaardigheden en enkele quizvragen zijn opgenomen. De *Deltas Kinderbijbel* uit 1980 doet in de illustraties nog wel enigszins katholiek aan, maar de Nederlandse tekst is van de protestantse auteur Hans Bouma. De teksten van deze bijbels bieden weinig verrassingen – evenals de illustraties proberen ze de verhalen getrouw na te vertellen. De woorden en beelden moeten de authenticiteit van de bijbelverhalen staven en het waarheidsgehalte van deze verhalen onderstrepen. De genoemde uitgave van Wim Spekking uit

1991 heeft wel bijzondere, bijna cartooneske afbeeldingen, maar de tekst bevat droge hervertellingen van gedeelten uit de Willibrordvertaling.¹¹

Er komen zo meer 'katholieke' kinderbijbels voor de algemene markt en minder voor gebruik in de kerk of op school. Het betreft steeds vaker kinderbijbels voor de Nederlandse én Vlaamse markt; veel uitgaven zijn Nederlands-Belgische coproducties en mettertijd komen de 'katholieke' kinderbijbels vaker van auteurs uit België. Belgische uitgeverijen als Lannoo, Deltas en Orion maken ook kinderbijbels voor de Nederlandstalige markt.¹²

Ogenschijnlijk 'kerkser', maar zeker origineler is het werk van de Vlaamse dominicaan Olav van Outryve, dat zich in Nederland eveneens in een grote belangstelling mag verheugen. Het gaat om een tweedelige Bijbel voor de jeugd en een eveneens tweedelige uitgave voor jongere kinderen, *Mijn eerste bijbel*.¹³ De jeugdbijbel van Van Outryve wil dat de lezers met dit boek op weg gaan naar de Schrift 'zoals grote mensen die lezen en jij die hoort voorlezen in de kerk' (OT 7). De schrijver leidt de bijbelgedeelten in met een steeds terugkerend plaatje van een op perkament schrijvende man en met een toelichting op de komende verhalen.¹⁴ De Abrahamverhalen, waarmee het deel Oude Testament begint, worden bijvoorbeeld als volgt geïntroduceerd:

'Het eerste verleden waaraan de bijbel herinneringen bewaart, is de tijd van de voorouders Abram, Isaak en Jakob. Hun afstammelingen, de Israëlieten, kennen niet meer het hele verloop van hun leven. Maar zoals het in elke familie gaat, vertellen ze van vader op zoon losse voorvallen over hun voorvaders. Vooral gebeurtenissen, waarin zij zichzelf herkennen als uitverkorenen van hun God en als gelovigen. De appel valt niet ver van de boom. Wil je jezelf begrijpen, luister dan naar de verhalen over je familie van vroeger.' (OT, 11)

De afgebeelde 'schrijver' verbindt de verhalen, die niet echt eenvoudig geschreven zijn, maar in combinatie met toelichtende teksten en illustraties de lezers toch aan de hand meenemen. Het scheppingsverhaal wordt bij dat van de ballingschap verteld, maar het verhaal van Kaïn en Abel, de zondvloed en dat van de toren van Babel ontbreken. Daarmee is Van Outryve een van de zeer weinige auteurs die deze verhalen overslaan in een kinderbijbel van enige omvang. Opvallend zijn verder dartele hoofdstuktitels als 'Lot kiest groen', 'Een tuimelaar en een hiel', 'Mijn pink is dikker', 'Amos, een ruwe klant' en 'Een vrijzinnige stem' (over Prediker).

Ook in zijn behandeling van het Nieuwe Testament is Van Outryve origineel. Hij begint met te vertellen over de overlevering aangaande Jezus, de verschillende geloofsvisies die door de evangelisten en apostelen weergegeven zijn:

'Zoals de evangelisten blikken al deze mensen op Jezus van Nazaret terug vanuit hun geloof in de verzezen, verheerlijkte Christus. Elkeen brengt hem ter sprake op zijn manier, telkens weer in nieuwe situaties. In dit boek willen wij hen zelf aan het woord laten: elk in zijn eigen stijl, elk in zijn eigen woorden. Je vindt hier dus niet één enkel zicht op Jezus. Ook niet een Jezus-beeld dat alleen voor vandaag is gemaakt. Maar het veelvormige beeld dat voorkomt in de trouwe vertaling van de bijbel die je in de kerkdienst hoort voorlezen.' (NT, 7v.)

11 De tekeningen zijn van de Spaanse illustratrice Carmen Solé Vendrell. Zij zorgen vooral voor de moderne uitstraling van dit boek.

12 Uitgaven van de laatste twintig jaar zijn steeds vaker Nederlands-Belgische coproducties. Daarbij kan het voorkomen dat een protestantse Nederlandse uitgave in België wordt gedistribueerd door een als katholiek bekend staande uitgeverij. De grenzen tussen de christelijke stromingen zijn in kinderbijbelland steeds meer vervaagd.

13 Respectievelijk uitgegeven door Altiora Averbode en KBS Boxtel, 1983/1986, en door Altiora Averbode en Helmond Helmond 1988. Van de jeugdbijbel verschijnen vier drukken. Olav van Outryve (1926-1997) was werkzaam in het onderwijs.

14 De opvallende, fijnzinnige illustraties zijn van Reinhard Herrmann, gemaakt voor de *Elementarbibel*, Laht/München 1973, door de KBS in 1974 uitgegeven als de vierdelige serie *Ik lees in de bijbel*.

Dan volgt een nogal bonte verzameling verhalen over Jezus, beginnend bij de doop in de Jordaan, en begeleidende teksten bij die verhalen, onderbroken door citaten, bijvoorbeeld uit de brieven van Paulus. Het boek is in drie delen opgebouwd, na een proloog over de belijdenis 'Jezus is de Christus': 'Jezus leeft in de verhalen', 'De Christus leeft in zijn volgelingen' en 'De Christus groeit in het geloof'. Pas daar, in het derde deel, komen de geboorteverhalen over Jezus aan bod, waarbij de schrijver ingaat op de verschillende versies van de evangelisten. Zo, door te laten zien dat het verhaal aangaande Jezus een gegroeid verhaal is, maakt Van Outryve in zijn behandeling van het Nieuwe Testament niet zozeer een kinderbijbel, als wel een compacte geloofsleer voor jeugdigen, doorspekt met nieuwtestamentische stof. Het is een boeiende onderneming, die de lat voor kinderen wel hoog legt en eigenlijk veronderstelt dat zij de 'echte' bijbelverhalen ook elders wel meekrijgen.

In zijn peuterbijbel *Mijn eerste bijbel* doet Van Outryve het anders. Hij schrijft 'verhalen bij plaatjes' en houdt de volgorde van de evangelieverhalen aan. De simpele, maar doeltreffende illustraties van de Franse illustratrice Letizia Galli hebben een trefwoord als onderschrift dat ook vetgedrukt in de tekst voorkomt. Zo ogen de boekjes als lees- en kijkboekjes. Voor ouders en/of docenten worden de verhalen achter in de boekjes toegelicht.

Nog een Vlaamse auteur ten slotte. In 2004 verschijnt *Het grote avontuur van God en mens* van de Vlaamse (godsdienst)pedagoge en kinderboekenschrijfster Kolet Janssen (*1955). Het is een bijzonder boek vanwege de wijze waarop Janssen de verhalen vertelt. Ze wisselt nogal eens van vertelperspectief. Het verhaal van Jozef in de put (Genesis 37) wordt verteld vanuit het perspectief van zijn oudste broer Ruben, dat van Mozes in het biesen kistje (Exodus 2) vanuit dat van zijn zus Mirjam. Veel verhalen worden in een raamvertelling naverteld, zoals de evangelieverhalen, die aan christenkinderen worden voorgelezen van een boekrol die Barnabas op de kop heeft kunnen tikken, waarop het verhaal van ene Lucas genoteerd staat. Perspectiefverhalen komen wel vaker voor in de geschiedenis van de kinderbijbel, maar in dit boek komen ze zeer goed tot hun recht. Minstens zo opvallend als de teksten zijn de illustraties van Thé Tjong Khing, die hiermee zijn derde kinderbijbel illustreert, na die van Mathilde Roelfs uit 1968 (zie paragraaf 9.1) en van Peter Dickinson in 1987 (zie paragraaf 8.5). De illustraties hebben grote zeggingskracht, bieden humor, maar ook ernst en zijn opvallend door hun kleurgebruik en vlakverdeling. Zie op afbeelding KL41 hoe de schepping de adem inhoudt wanneer Eva Adam de appel aanbiedt (Genesis 3) en zie afbeelding KL37 voor Khings weergave van het verhaal van de 'overspelige vrouw' uit Johannes 8.

Tot zover de laatste decennia van de rooms-katholieke kinderbijbeltraditie, die zoals gezegd vaak nog wel 'traditioneel' is, maar weinig 'rooms-katholiek' meer. Het is een fase in die traditie waaraan weinig van oorsprong Nederlandse auteurs bijdragen. Van de circa 65 bijbelbewerkingen voor kinderen die tussen 1977 en 2000 zijn verschenen en die men min of meer 'katholiek' zou mogen noemen – al is die definiëring vaak niet eenvoudig – zijn er nog geen tien oorspronkelijk Nederlands, waarvan er niet één echt uitspringt vanwege een originele aanpak. Zo'n vijftien zijn oorspronkelijk Vlaams en de overige 45 titels zijn vertaalde uitgaven uit vooral het Engels en het Frans. Eén uitgave verdient hier nog vermelding, vanwege het uitzonderlijke perspectief dat de schrijver kiest voor zijn navertellingen, dat van 'bijbelse' dieren. De bekende Duitse katholieke auteur Jörg Zink schrijft *Der Morgen weiss mehr als der Abend* in 1981, dat door Gooi & Sticht in Hilversum in datzelfde jaar wordt uitgegeven als *Al ben ik een ezeltje...*, met illustraties van Hans Deininger. In het boek figureren drie ezels, Joram, Soeieka en Laila, die de verhalen met elkaar verbinden en

becommentariëren. Behalve de dieren figureren allerlei extra personages in de teksten. Dat levert een vlotte verteltrant op, maar omdat de verhalenreeksen kriskras uit de Bijbel gehaald worden, is de verkondiging – zo daar al sprake van is – buitengewoon onrustig. Zinks perspectief krijgt navolging in vijf recente uitgaven.

8.3 'DE ZON WAS NIET LANGER WARM'

De evangelische traditie en het midden van de kerk

Ook al krimpen de laatste dertig jaar in het algemeen de kerkelijke instituties, er blijft voor uitgeverijen nog voldoende afzetgebied over voor nieuwe kinderbijbels in het 'midden' van de protestantse kerkelijke markt, voor gebruik op school, zondagsschool, kinderclub en vooral voor thuis. Dat midden van die markt wordt de laatste decennia sterker dan voorheen evangelisch ingekleurd, wat in het aanbod van kinderbijbels te merken valt. De verkoopslag om het midden van de (protestantse en katholieke) kerkelijke markt is hevig. Er zijn enkele uitgeverijen die zich specifiek op dit marktsegment richten, zoals Ark Boeken, NZV/Kwintessens, Callenbach, Kok, Voorhoeve, Benjamin en sommige ervan specialiseren zich op de groeiende evangelische markt. Op die markt is grote vraag naar uitgaven voor en over geloofsopvoeding en daarom naar veel en verschillende kinderbijbels, gedifferentieerd naar leeftijd. In de evangelische visie op geloofsopvoeding kun je al bij jonge kinderen beginnen met de overdracht van bijbelse verhalen. We zien dan ook vooral de productie van platen-, peuter- en kleuterbijbels voor deze doelgroep enorm toenemen. De differentiatie wordt daarbij verfijnder, de leeftijdstaffels worden kleiner. Er is voor elk levensjaar van een kind wel een specifieke aanbieding. Een uitgeverij als Ark Boeken, voorheen de uitgeverij van de Vereniging tot Verspreiding der Heilige Schrift (VVHS), heeft veel aanbod op de markt voor jonge kinderen. De vormgeving van deze boeken en boekjes is vaak belangrijker dan de tekst. Ook al zijn de illustraties dikwijls traditioneel van iconografie te noemen, de variatie is enorm, waarover meer in paragraaf 8.5. Maar ook bijbels voor de wat oudere kinderen in het midden van de markt nemen in aantal toe. Veel daarvan zijn evangelisch getint. We deden eerder al eens een poging tot definitie: in deze kinderbijbels wordt God niet ter discussie gesteld, wordt de boodschap eenvoudig gehouden, ontbreken de zwaar aangezette dogmatische schema's van orthodox-reformatorische kinderbijbels, zoals die van uitverkiezing, zonde en genade, maar staan vooral de persoon, de daden, de dood en de opstanding van Jezus centraal. Daarbij is de verteltoon doorgaans vlot, maar het letterlijk waar zijn van de verhalen staat meestal niet ter discussie, hetgeen wordt versterkt door de illustraties die vooral de authenticiteit van de verhalen moeten onderstrepen. Maar ook voor de oudere kinderen zijn de illustraties veel belangrijker dan in vroegere kinderbijbels het geval was. Toch moeten we oppassen met deze typering. Het evangelische christendom en/of de evangelische markt voor kinderbijbels heeft weliswaar kenmerkende aspecten, maar is eveneens in beweging, mede vanwege haar toenemende omvang. Er komen hier meer kinderbijbels die uitgaan van verschillende auteurs en genres in de Bijbel, hoewel aan de inspiratie van de heilige Geest niet wordt getornd. Er komen hier meer kinderbijbels die de zes scheppingsdagen van Genesis 1 proberen te verzoenen met de evolutieleer. Er zijn van de evangelische kinderbijbels zeer behoudende en gematigd progressieve voorbeelden te geven. De behoudende komen – evenals de hiervoor genoemde katholieke uitgaven – vooral uit het buitenland en in dit geval vrijwel steeds uit de Verenigde Staten of Engeland. Daar, en vooral in Engeland, is immers

eveneens sprake van een groei van evangelisch getint christendom, wat zijn weerslag heeft in de kinderbijbelproductie. Genoemde uitgeverijen importeren, vertalen of bewerken tal van Engelse en Amerikaanse kinderbijbels, zoals die van Pat Alexander (1984, 1995, 1998), Jennifer Rees Larcombe (1992), Patricia SaintJohn (1994), Charlotte Stowell (1995-1997), Penny Frank (1986, 1995), V. Gilbert Beers (1993, 1999) en anderen. Veel boeken zijn geschreven door vrouwen, ze zijn vaak groot en rijk, zij het traditioneel geïllustreerd, soms in meerdelige series, met verschillende variaties op het evangelische thema. Zo kan de zondeval (Genesis 3) worden weergegeven als ongehoorzaamheid van Adam en Eva, zodat ze geen vrienden van God meer zijn, al blijft God alles doen wat hij heeft beloofd (Penny Frank en anderen), maar ook als volgt, in de Nederlandse bewerking van Rika Vlieg van de kinderbijbel van Jennifer Rees Larcombe.¹⁵

'Satan meende dat hij zijn doel bereikt had. God wil nu nooit meer iets met de mensen te maken hebben, dacht hij, Maar God was in het geheim al een plan aan het maken om hen te redden van de dood.' (9)

Een 'lichtere' variant van het verhaal van de zondeval biedt de Amerikaanse schrijfster met de Nederlandse achternaam Anne de Graaf:¹⁶

'Toen ze allebei van de appel hadden geproefd kregen ze plotseling het gevoel of er een wolk om hen heen hing. De zon was niet langer warm. Voor de allereerste keer waren zij bang. Ze hadden iets verkeerd gedaan. En plotseling schaamden zij zich. De Heer had veel verdriet, want nu moest Hij Zijn kinderen straffen. Omdat Hij veel om hen gaf. Hij wilde Adam en de vrouw duidelijk maken dat ze verantwoordelijk waren voor hun eigen keuze. De ene keus leidt tot goede dingen, maar het kan slecht uitpakken als je verkeerd kiest.' (8)

Er zijn klaarblijkelijk variaties op de evangelische thema's. De illustraties in deze vertaalde kinderbijbels voor grotere kinderen lijken veelal bedoeld om te imponeren – er is in het Angelsaksische uitgeefgebied in tegenstelling tot het Duitse en Franse weinig te merken van experimenten met illustraties in kinderbijbels, zoals blijkt uit deze boeken.

Het evangelische type kinderbijbel is dus rijk geschakeerd, van bijbels die Jezus neerzetten als een lieve kindervriend die kinderen in hun hart zouden moeten sluiten omdat hij hen in zijn hart heeft gesloten, tot 'lichte' varianten van een meer dogmatisch ingekaderde Jezus. Zo'n Jezusbeeld wordt overigens ook al doorgegeven aan peuters, zoals door V. Gilbert Beers in zijn weergave van de kruisiging in zijn *Peuterbijbel* uit 1993:¹⁷

'Boze mensen hingen Jezus aan het kruis. Ze geloofden niet dat Hij Gods zoon was. Die dag ging Hij dood. Omdat wij verkeerde dingen doen, kunnen we eigenlijk niet naar de hemel toe. Jezus ging aan het kruis om onze zonden weg te nemen, dat zijn de verkeerde dingen die we deden. Hij zei: "Als je in Mij gelooft mag je later voor altijd bij God en bij Mij wonen." (368vv.)

In het vorige hoofdstuk riep ik de kinderbijbel van Sipke van der Land uit 1976 uit tot 'eerste kinderbijbel uit de moderne evangelische beweging' en relativeerde mijn typering meteen. Een vroege kinderbijbel in deze nog jonge traditie is daarnaast die van Heleen Goudt, *Nieuw bijbels vertelboek*, van omstreeks 1980.¹⁸ Het is een van de weinige kinderbijbels uit deze groep van een Nederlandse

¹⁵ *Bijbelverhalenboek*, met illustraties van Alan Parry, Kampen 1992.

¹⁶ *Bijbel voor kinderen*, Zomer & Keuning 1991, met illustraties van José Pérez Montero. Het betreft een oorspronkelijk dertigdelige serie, *De Bijbelverhalen Voor Kinderen*, uitgegeven door Voorhoeve vanaf 1987, waarvan er in Nederland twaalf verschenen zijn (1-6 en 19-24).

¹⁷ *Ark Boeken* 1993, met illustraties van Carole Boerke.

¹⁸ Uitgeverij Voorhoeve, met illustraties van Geeske van Tienhoven.

auteur. Haar weergave van zondeval en kruisiging, waaraan men toch veelal de mate van orthodoxie en/of het evangelische gehalte van een auteur kan meten, is als volgt:

'Het mooiste wat God gemaakt heeft, toen zijn woord hen riep... de mens, de kroon van zijn schepping... Adam en Eva... daar staan ze. Ze weten nu het verschil tussen goed en kwaad, Maar nooit kunnen ze meer alleen het goede doen, dat van God komt. God kan niet langer uitrusten van zijn werk. Het mooiste van de schepping is verloren gegaan. Hoe zou Hij de mens weer kunnen redden? Zou Hij dat kunnen doen met Zijn woord? Zou Hij dat kunnen doen met zijn licht? Heb ik jullie niet verteld, dat de Here Jezus het Licht van God is, en dat de Here Jezus het woord van God is? Zou Hij kunnen redden?' (14v.)

Om het verhaal van de kruisiging te besluiten met het scheuren van het tempelgordijn:

'En nu, zie, het prachtige gordijn scheurt van boven naar beneden in tweeën. God doet het Zelf van Boven af. Hij laat zien: nu heeft de Here Jezus al het werk gedaan. Het gordijn mag open voor alle mensen. "Wie bij Mij wil komen... hier ben Ik." We dachten dat het een donkere Vrijdag was vandaag. Met veel verdriet en tranen. Het is een Goede Vrijdag. God laat het ons zien. Hij zal ons nooit verlaten, zelfs niet in de dood.' (254v.)

Zo – zoals in deze uitgave – balanceert de evangelische beweging in haar Nederlandse beginfase nog tussen gereformeerde orthodoxie en evangelische vernieuwing.¹⁹

Al neemt de evangelische invloed in de meeste protestantse kerken snel toe, het 'midden' van de kerkelijke markt is natuurlijk niet geheel evangelisch. Er is een grote en groeiende markt voor peuter- en kinderbijbels waarin de verhalen vlot en onopgesmukt worden doorverteld en liefst rijk en uitbundig worden geïllustreerd. De afnemers van deze boeken behoeven niet altijd zelf diepgelovig te zijn. Ze kunnen als buitenstaanders erin geïnteresseerd zijn de verhalen als cultuurgoed aan hun kinderen door te geven en zullen dan daarbij afkerig zijn van gelovige, laat staan van dogmatische inkleuring van die verhalen. Ze kunnen wel kerkelijk meelevend zijn, maar hun kinderen niet bij voorbaat willen beïnvloeden wat betreft de interpretatie van de verhalen.²⁰ Zo verschijnen er vanaf 1976 vele tientallen 'gewone' kinderbijbels, die er doorgaans niet uitspringen wat betreft de tekst, maar wel met andere concurreren vanwege vormgeving en illustraties. Vooral de jongere jeugd krijgt, zoals gezegd, op dit gebied steeds meer te kiezen. Zeker de afgelopen tien jaar verschijnen schitterende kijkboeken met illustraties, die de sfeer van de authenticiteit van het Midden-Oosten doorgaans prijsgeven voor een eigentijdse, voor kinderen aansprekende en vaak humoristische 'verbeelding' van de bijbelse stof. De bijbelse personages worden dikwijls verjongd of zelfs als kinderen weergegeven, de setting is vaak eigentijds en herkenbaar, de handelingen zijn simpel en het geschreven en gesproken woord worden soms tot een minimum teruggebracht. De teksten gaan als onderschriften en bijschriften fungeren bij de illustraties. In die zin is de in het vorige hoofdstuk behandelde serie *Wat de bijbel ons vertelt* van Kees de Kort, uitlopend op zijn *Kijkbijbel*, een trendsetter geweest. Buitenlandse illustratoren als Dieter Konsek, Brian Wildsmith, Lisbeth Zwerger en Mick Inkpen en Nederlandse als Thé Tjong Khing, Jeska Versteegen en Ceseli Josephus Jitta laten de kinderbijbel concurreren met andere fraai geïllustreerde kinderboeken.

¹⁹ Een toekomstige geschiedschrijver van de evangelische beweging in Nederland zou er goed aan doen de als evangelisch te typeren kinderbijbels uit de periode 1975-2005 naast elkaar te leggen en te vergelijken. Hij of zij zou daarmee inzichtelijk materiaal voor handen hebben. Ik moet daar in dit bestek helaas van afzien.

²⁰ Dat is althans wat ik regelmatig beluister uit de gesprekken op de talrijke gemeenteavonden over kinderbijbels waarop ik sinds 1995 over dit onderwerp heb gesproken.

8.4 'BANG VOOR HET BLAFSPOOK' De nieuwe 'Amsterdamse' traditie

In het vorige hoofdstuk noemde ik het verschijnen van *Woord voor Woord* van Karel Eykman en Bert Bouman in 1976 een sleutelmoment in de geschiedenis van de Nederlandse kinderbijbel. Niet eerder is een kinderbijbel gemaakt waarin zo duidelijk gemikt wordt op een publiek dat met de bijbelverhalen onbekend is. In de periode na 1976 kan gesproken worden van een Eykman-traditie. Karel Eykman zelf is ook na *Woord voor Woord* onvermoeibaar in de weer met bijbelverhalen, voor radio en tv, en in publicaties, maakt echter geen nieuwe kinderbijbel meer, maar zoekt het vooral in andere literaire vormen van overdracht van bijbelse verhalen. Maar zijn wijze van vertellen vindt volop navolging en tal van kinderbijbels uit de laatste dertig jaar zijn overduidelijk schatplichtig aan Eykmans pionierswerk. Dat laatste wil niet zeggen dat er gesproken kan worden van epigonen. In de 'Amsterdamse' lijn van Eykman verschijnen kinderbijbels die het genre verder ontwikkelen, in een samenleving waarin de kerkelijke instituties snel krimpen. Een uitgeverij als de NZV is bijvoorbeeld vanaf 1980 zeer 'Amsterdams' georiënteerd en produceert menige bijbelbewerking in de sfeer van verhaaloverdracht zonder normerende kaders.

Veel gelijkennis met *Woord voor Woord* vertoont de vierdelige kinderbijbel *Het Verhaal* van Henk Barnard en illustratrice Reintje Venema.²¹ Ook dit project start bij de televisie. De boeken zijn gebaseerd op tv-uitzendingen van IKON en KRO-RKK, vanaf 1983. De auteur is schrijver van jeugdboeken en programmamaker voor de televisie. Barnards schrijfstijl is minder laconiek dan die van Eykman. Waar Eykman de verhalen doorgaans voor zichzelf laat spreken, is Barnard meer geneigd tot korte verklaringen om de verhalen te situeren. Dan spreekt hij over de motieven van 'de vertellers'. Zo begint hij wel met Genesis 1, maar schrijft een hoofdstuk vooraf om uit te leggen hoe deze verhalen tot stand zijn gekomen tijdens de ballingschap. De verhalen over God die zijn volk niet in de steek laat, kwamen daar in Babel als vanzelf.

'Een paar mensen schreven die verhalen op. Het werden de eerste boeken van de bijbel. Je zou kunnen zeggen: "Die bijbelvertellers scharrelden zo hun hele vaderlandse geschiedenis bijeen." (OT 1, 11).

Zo start deze Bijbel voor de jeugd, waarin vooral de soepele schrijfstijl van de auteur opvalt. Het verhaal van de torenbouw van Babel (Genesis 11) begint met de rijtjes voorzetsels van een leraar Duits. En het hoofdstukje wordt afgesloten met een korte verklaring:

'Maar: is dat nou een verklaring, waarom jullie op school Duitse rijtjes moeten leren of Franse onregelmatige werkwoorden? Het kan zijn, hoewel de vertellers met dit verhaal ook heel iets anders wilden zeggen. Want God verwarde niet alleen de taal. Hij verstrooide ook de volkeren over de aarde. God vindt het niet goed dat de mensen gezellig op een kluitje bijeen blijven en zo druk met hun godsdienst bezig zijn, dat ze vergeten, waar het om gaat: tijd hebben om andere mensen te ontmoeten, mens te willen zijn met je medemens; niet hoog van de toren willen blazen en de meeste macht willen hebben.' (OT 1, 74)

21 De twee delen Oude Testament werden uitgegeven bij Unieboek BV en Van Holkema & Warendorf te Weesp, in 1984 en 1987. Tien jaar later, in 1995 en 1997, verschenen twee delen Nieuwe Testament bij Kok in Kampen. Aan deze laatste boeken liggen geen tv-, maar radio-uitzendingen van de IKON ten grondslag. Henk Barnard (1922-2003) schreef veel maatschappijbetrokken boeken voor kinderen en jongeren en won er grote prijzen mee. Hij maakte ook jeugdseries voor televisie. Zijn bekendste jeugdboek is wellicht *Kon hesi baka* uit 1976, waarin de verhouding tussen Suriname en Nederland gethematiseerd wordt. Henk Barnard en Reintje Venema (*1922) waren met elkaar getrouwd. Venema illustreerde tal van jeugdboeken, van haar echtgenoot, maar ook van anderen.

Deze toon kenmerkt de bijbelvertellingen van Barnard. Hij neemt het regelmatig op voor 'de vertellers' en gaat soms in debat met andere uitleggers, bij voorkeur met de zedenmeesters en kerkelijke leermeesters van vroeger. Behalve uitleggen vult Barnard veel in. De mannen van Sodom (Genesis 19) willen 'vrijen' met de gasten van Lot, de dochters van Lot met hun vader. Dat de bijbelse personages met elkaar 'vrijen' wordt nergens verbloemd. Barnard neemt verhalen op die in andere kinderbijbels veelal ontbreken. In het verhaal van Juda en Tamar (Genesis 38) bijvoorbeeld vrijt Onan weliswaar met zijn schoonzus Tamar, maar zorgt ervoor 'dat zijn zaad niet bij Tamar, maar op de grond terecht kwam' (OT 2, 13). Tamar wordt door Juda een 'hoertje' en een 'dame' tussen aanhalingstekens genoemd. Ook de vrouw van Potifar wil graag met Jozef vrijen (Genesis 39). Koning David ziet Batseba (1 Samuel 17) en 'ging zich gedragen als een oosters potentaat. Hij liet de vrouw komen en ging met haar naar bed' (OT 2). Zo ademt deze bijbelbewerking de tijdgeest van de jaren zeventig en tachtig van de twintigste eeuw.

Barnards behandeling van het Nieuwe Testament volgt hetzelfde procédé. Beperkt Eykman zich tot de evangelist Lucas, Barnard gaat kriskras door de vier evangeliën en is in zijn uitleggever wel eens uitbundig. Bij het verhaal van de opstanding bijvoorbeeld gaat hij de kinderen uitleggen hoe verschillend de synoptische evangeliën en dat van Johannes het verhaal vertellen. De vrouwen naderen het graf van Jezus:

'Toen, bij het binnenstappen van de rotsholte, zagen zij rechts, tot hun grote verbazing, een jongeman in witte kleren zitten. Bij Marcus betekent "in het wit gekleed", dat hij aan een engel denkt. Ook de evangelist Mattheüs vermeldt dat, maar hij vertelt erbij dat het een engel is, die ook de zware steen heeft weggewenteld, Lukas praat zelfs over twee mannen in een blinkend gewaad. Zo'n meervoud kan in de bijbel ook betekenen dat de schrijver dat heel belangrijk vindt. De vierde evangelist Johannes spreekt helemaal niet over engelen.' (NT 1, 191)

Het vierde en laatste deel van *Het Verhaal* volgt het bijbelboek Handelingen met een uitstapje naar de brief aan Filemon en het boek Openbaring.

Kan men Barnard beschouwen als iemand 'uit de school van Eykman', hoewel hij zelf vijftien jaar ouder is dan Eykman, de illustratrice gaat andere wegen dan Bert Bouman. Er is enige gelijkernis in de grote ambachtelijke kwaliteit van de illustraties, maar Venema maakt niet de stap naar actualisering en humor, zoals Bouman dat doet. Nochtans zijn haar illustraties opvallend van kleur en vormgeving en dragen zij zeker bij aan de moderne uitstraling van deze kinderbijbel.²²

Tinie (C.M.) de Vries (1925-2009) is een belangrijke auteur in het fonds van de Nederlandsche Zondagsschool Vereeniging (NZV). Zij maakt voor deze uitgeverij in de jaren zeventig twee reeksen kleine boekjes met de illustratrices Anna-Hermine Müller en Dea de Vries, respectievelijk de Regenboog- en Joasboekjes, en komt in 1985 met een groot project, *Om te beginnen*, een 'lees-, praat- en doeboek over verhalen uit de bijbel voor kleuters, hun ouders en andere opvoeders'. Deze voor jonge kinderen bedoelde uitgave neemt ouders en opvoeders bij de hand en biedt hun verhalen om door te vertellen aan hun kinderen. Die verhalen worden, zoals in NZV-uitgaven steeds vaker gebruikelijk, omringd met inleidingen en (speelse) verwerkingsvormen. De tekeningen van A.D. Dekkers zijn zeer eenvoudig te noemen en worden in heldere kleuren weergegeven. De toon van dit project is zeker 'Amsterdams' en de navertellingen zijn empathisch geschreven. Steeds wordt het kind met algemene opmerkingen het verhaal binnengeloodst: 'Heb jij wel eens je vriendje geholpen?' 'Klop - klop - klop ... boem - boem - boem ... Heb jij wel eens gezien dat er een huis

22 De delen Nieuwe Testament zijn veel minder uitbundig en veelal in zwart-wit geïllustreerd.

wordt gebouwd?' Dan volgt een navertelling in korte zinnnetjes. De verwerkingen bevatten spelletjes, creatieve werkvormen en muziek. In de inleiding verantwoordt de schrijfster haar bedoelingen voor een gelovige, maar ook voor een 'algemene' doelgroep: 'Bij bestudering van bijbelverhalen komen menigmaal zodanige wezenlijke en menselijke waarden naar voren dat deze – met vereenvoudigd taalgebruik – voor kinderen en zelfs voor kleuters herkenbaar zijn en waarde hebben.' (6) De Vries' zinnnetjes zijn vaak net zo laconiek als die van Eykman, maar de toon is 'liever'.

Vijf jaar later publiceert dezelfde auteur voor kinderen van 7-10 jaar *Om door te vertellen*, nu met illustraties van Dea de Vries, met bijbelverhalen die niet voorkomen in *Om te beginnen*. De opzet is dezelfde, maar het taalniveau vraagt meer van de lezer/gebruiker en het aantal toelichtende teksten neemt toe, met name de informatieve tekstkaders. Beide boeken zijn vooral de neerslag van een methode van geloofsoverdracht waarvan bijbelverhalen het hart vormen. In die zin zijn deze beide uitgaven in boekvorm gepubliceerde tijdschriftartikelen, zoals die vaak voor de NZV-uitgave *Kind en Zondag* (later: *Kind op Zondag*) gemaakt worden.²³

De Vries' kleuterbijbel wordt in 1997 radicaal vernieuwd uitgegeven. De tekst van de nieuwe uitgave van *Om te beginnen* is van Bara van Pelt (*1955), de toelichtingen zijn van Anja A. de Fluiter en de tekeningen van Erika Cotteleer. De navertellingen van Van Pelt zijn meer Eykmaniaans en maken een flinke knieval voor de tijdgeest. Het 'brave' van De Vries is ervan af en vervangen door de narratieve bravoure van de dertig jaar jongere Van Pelt. Dat levert vlotte verhalen op, nog versterkt door de bijna emblematische, kleurrijke illustraties van Erika Cotteleer (zie afbeelding KL39). Jozef wordt als slaaf gekocht door de Egyptenaar Potifar (Genesis 39).

'Jozef heeft het best naar zijn zin in huize Potifar. Hij is dan wel knecht, maar een topknecht. Jozef vindt iedereen in huis aardig. Alleen met mevrouw Potifar kan hij niet goed opschieten. Hij is een beetje bang voor haar. Mevrouw Potifar ziet Jozef graag. Ze vindt Jozef mooi. Zo mooi dat ze verliefd op hem is. Ze kan nog maar aan één ding denken: hoe heerlijk het zal zijn om hem te zoenen. Maar Jozef wil helemaal niet zoenen. Niet haar. Wel Lida van de keuken. Of liever nog Asnath, de dochter van de priester.' (57v.)

De man 'met de onreine geest' van Marcus 1 ziet er bij Van Pelt als volgt uit:

'In de hoek, ver weg van de andere mensen, zit de gekke man. Die zit daar altijd. Zijn armen om zijn hoofd heen. Want hij is bang. Bang voor het blafspook dat in zijn hoofd zit. Iedere keer als hij zich te veel beweegt, blaft het: "Ik zal je pakken, ik zal je pakken!" Hij is ook bang voor de plaaggeest in zijn hoofd die zegt: "Jij mag niet meedoen. Want jij bent stom!" En het allerbangst is de gekke man voor het slokopmonster dat brult: "Ik zal je opeten!" (176)

Zo komt de auteur zeer dicht bij de taal en denkwereld van haar jonge doelgroep, zonder het verhaal al te veel geweld aan te doen, want de verhaallijnen laat ze intact.

In 1994 verschijnt *Op weg*, een kinderbijbel van de hand van Baukje Offringa, die enkele andere religieus getinte verhalenbundels voor kinderen op haar naam heeft staan (zie paragraaf 8.6).²⁴ Ook deze kinderbijbel kan men 'Amsterdams' noemen; het verhaal mag het zeggen en wordt niet onderbroken door leeroverdracht of theologische of pedagogische interventies. Evenals Eykman kiest Offringa voor de start bij de verhalen over Abraham en zij kiest eveneens voor de bekende midrasj over de afgodsbeelden als eerste verhaal. De oerverhalen van Genesis komen aan bod in de behandeling van de ballingschap. Genesis 1 is een 'lied', gezongen door een priester in Babel, de an-

²³ In 1992 publiceert Tinie de Vries nog *Veertig verhalen vol verwachting*, met illustraties van Anna-Hermine Müller (NZV/Callenbach 1992). Hierin worden verhalen over bijbelse personages zonder opsmuk en zonder toelichtende teksten naverteld. De fraaie illustraties zijn helaas erg klein afgedrukt.

²⁴ Meinema, Zoetermeer 1994. De illustraties zijn van de Israëliische kunstenaar Lika Tov.

dere verhalen van Genesis 1-11 worden door hem aan kinderen verteld. De schrijfstijl van *Op weg* is zeer verzorgd. De auteur weet te variëren, kiest voor perspectiefwisselingen, voegt personages in om lastige passages te verduidelijken, zonder de intentie van het verhaal te interrumpen. Wel selecteert ze de verhalen op hun geschiktheid voor kinderen en dan vallen er nogal wat bekende verhalen af: in *Op weg* geen verhalen over Sodom, geen offer van Isaak, geen Elisa, geen Batseba, geen profeten en van de rechters mag alleen Gideon meedoen. Opvallend is wel het verhaal over de vijf dochters van Zelafead (Numeri 27), dat in vrijwel alle andere kinderbijbels ontbreekt, zie voor de 'verbeelding' van dat verhaal door Lika Tov afbeelding KL40. Haar selectie verantwoordt Offringa in een uitvoerig postscriptum, dat als inleiding op de bijbelverhalen de moeite waard is om te lezen. Het verhaal over het offer van Isaak zou kinderen in verwarring kunnen brengen. 'Er zijn kinderen die bij dit verhaal zich angstig afvragen of God dit ook aan hun ouders zal opdragen en of zij het dan ook willen doen.' De meest buitenissige wonderhalen van Jezus laat ze liever weg en bewaart ze tot het moment waarop 'kinderen iets meer van de bijbelse taal en symboliek verstaan'. Ze wil ervoor waken dat kinderen de indruk krijgen van 'een straffende god' en van Jezus als 'een tovenaars die alles kan'. (309) Volgens Offringa is in de Bijbel sprake van 'geloofstaal' en niet van het verslag van een historisch waar gebeurde werkelijkheid. Haar keuze voor het opnemen van het scheppingsverhaal in de geschiedenis van de ballingschap beargumenteert ze als volgt: 'Uit ervaringen met kinderen in het godsdienstonderwijs is [...] gebleken, dat kinderen Genesis 1 letterlijk opvatten als het ontstaan van de wereld, wanneer ze dit scheppingsverhaal als eerste bijbelverhaal horen. Ze voelen zich dan soms bedrogen.' (312) *Op weg* is een kinderbijbel – voor kinderen van 7-12 jaar – die uitvoerig én compact en bovenal goed geschreven is.

Zeer 'Amsterdams' is de zevendelige *Groeibijbel* van Piet van Midden (*1949), die tussen 1999 en 2003 bij SGO in Hoevelaken verschijnt. Men proeft bij lezing de invloed van Van Middens leermeester Karel Deurloo in het vertelplezier en de theologische vooronderstellingen van de auteur, die met veel taalgevoel een toon weet te vinden die jongeren zal boeien. Dat de auteur oudtestamenticus is, verradt de kwaliteit van de vijf oudtestamentische delen, die hoger is dan die van de twee delen over het Nieuwe Testament. Het programmatische karakter van de bijbelse namen brengen Van Midden tot taalgrappen als 'watisdatbrood' voor manna en Hoog-Kaakem voor de plaats waar Simson met een ezelskaak de Filistijnen verslaat (Rechters 15). Er zitten veel van dergelijke grappen in de tekst en humor in de trant van 'Ra ra hoe kan dat?' wanneer de Egyptenaren tijdens de plaag van de duisternis hun (zonne)god aanroepen (Exodus 10). Wanneer Esther meedingt naar de functie van koningin, maakt zij zich op voor 'een nachtje Ahasveros' (deel VI). Wanneer in hetzelfde bijbelboek Esther Haman koning Ahasveros aanbiedt om de joden in het rijk uit te roeien, zegt hij: 'Mijn dienst doet dat kostenneutraal'. Het wemelt in de *Groeibijbel* van dergelijke taalhumor, die wel eens ingewikkeld en gezocht is en soms leidt tot populair taalgebruik. Jaël sluipt de tent van koning Sisera binnen met een tentpin (Rechters 4) en slaat de slapende vorst de tentpin 'rakatakkato zo door zijn strot' (IV, 50). Soms laat Van Midden God uitvoerig uitleggen wat Hij eigenlijk bedoelt, wat Hij denkt of gaat doen en waarom Hij dat gaat doen, zoals in het verhaal van Noach, dan weer vertoont de auteur andere vrijmoedigheden ten opzichte van de grondtekst. Zo is de God die in Exodus 4 Mozes tracht te doden, bij name JHWH genoemd in de grondtekst, bij Van Midden een 'duivelse man' in de droom van Mozes' vrouw Zippora (III, 30). En Boaz wordt wakker, vindt Ruth naast zich en vraagt zich af: 'Ben ik nou zó dronken geweest?' (IV 50). Evenals Eykman in *Woord voor Woord* wil ook Van Midden 'theologisch correct' zijn, door één evangelie als basis te nemen voor het verhaal over Jezus. Anders dan Eykman kiest hij in deel II van de *Groeibij-*

bel voor het Matteüsevangelie – omdat dat zo goed aansluit bij het Genesisverhaal dat hij in deel I heeft behandeld. Deze keuze brengt hem in problemen bij de behandeling van het boek Handelingen, omdat dat boek nu eenmaal beter aansluit bij het Lucasevangelie. Van Midden geeft dat overigens toe. Van Middens *Groeibijbel* is een kinderbijbel in een aanstekelijke taal, van een auteur met veel kennis van de grondtekst én van de plaatselijke omstandigheden in het Midden-Oosten, zoals keer op keer blijkt. De illustraties van Cees Otte 'vertellen een eigen verhaal', zoals Van Midden beweert, maar dat is een eufemisme voor de vaststelling dat ze absoluut niet passen bij de tekst en er zelfs zaken in accentueren die de auteur nu juist wil vermijden. Over smaak valt altijd te twisten, maar objectief valt in te zien dat de mate van abstractie, kleurgebruik en vlakverdeling en de 'vage' en geconstrueerde afbeelding van mensen haaks staat op het zo menselijke verhaal dat de auteur wil vertellen over de God die bij de mensen wil zijn en zelfs mens wordt (zie afbeelding KL36). Ik heb in een moderne kinderbijbel zelden zo'n discrepantie tussen tekst en beeld waargenomen. Eén voorbeeld ten slotte van de impact van Van Middens schrijfstijl. Mozes staat op de drempel van het beloofde land en kijkt uit vanaf de berg Nebo (Deuteronomium 34). Mozes wil het land binnengaan, is nog naar eigen zeggen 'in de kracht van zijn leven' en weigert te sterven.

"Je bent honderdertwintig," zei God, "het is je tijd. Je bent niet beter dan anderen." Mozes werd toen kwaad en zei: "Ik heb nooit iets misdaan en nou moet ik dood." "Je hebt wel degelijk dingen verkeerd gedaan. Je hebt een Egyptenaar doodgeslagen, weet je nog?" "En u dan?" vroeg Mozes. "U hebt een heel leger Egyptenaren laten verdrinken in de Rietzee. En al die eerstgeboren jongetjes toen we uit Egypte gingen, weet u dat nog?" Toen zag God in dat hij Mozes op een andere manier moest benaderen. Hij zei: "Mozes, kom eens bij me." En toen Mozes bij God gekomen was, gaf die hem een kus, zo op zijn mond. Ze zeggen dat de adem van Mozes op dat moment overging in de adem van God. Mozes' leven is daar eigenlijk in opgegaan. Hij was dus toch gehoorzaam toen God vond dat hij sterven moest. Een mooiere dood kun je jezelf niet voorstellen: heel dicht bij God. Mozes is met het uitzicht op het land Kanaän gestorven.' (III, 113vv.)

Zo weet de auteur een lastig verhaal op een pastorale toon en met gebruik van midrasj en inlevingsvermogen door te geven aan weer een nieuwe generatie. En hij doet dat zo dat de oudtestamentische verhalen volop klinken als de joodse geloofsverhalen die ze zijn.

Dat geldt eveneens voor de vijfdelige serie van een andere oudtestamenticus, Klaas Smelik (*1950), die onder de verzamelnaam *Verhalen uit het oude Israël* bijbelverhalen vertelt rondom en vanuit het perspectief van vijf personages: Esther, Daniël, Jona, Mirjam en Simson.²⁵ Smelik hanteert veelvuldig actualisering, perspectiefwisselingen en raamvertellingen en in zijn bijbelvertolking is hij een van de weinigen die niet zozeer een spiegel- of sleutelverhaal schrijft (zie de volgende paragraaf), maar vooral de oudtestamentische verhalen verlevendigt door eigentijdse en alledaagse elementen in het verhaal in te passen. Zo wordt in het deeltje over Mirjam de onderdrukking in Egypte getypeerd in de verhalen van Mozes' zus Mirjam, die als gewoon meisje op school zit, over haar familie die gedwongen moet verhuizen, over wat ze onderweg allemaal ziet en meemaakt. Een voorbeeld:

'Op de terugweg naar het land Gosen zagen de kinderen overal langs het kanaal reclame-borden. Er stond een plaatje op met een mooi landschap en een tekst in Egyptische letters. "Wat staat daar, meester?" vroeg Ruben. "Even kijken, daar staat: Wilt u ook in deze heerlijke omgeving komen werken? Meldt u dan aan bij het bouwproject Pitom en Raämses. Projectontwikkelaars Jannes en Jambres. Hoge lonen, gunstige condities.'" (12, naar Exodus 1, 11)

²⁵ Verschenen bij uitgeverij Kok in Kampen tussen 1986 en 1992, geïllustreerd door Jet Naftaniel-Joëls, die – helaas in zwart-wit – af en toe in de weergave van de bijbelse personen een eigentijdse koers vaart.

Ook Smelik speelt met (plaats)namen. Zijn versie van 'Simson te Hoog-Kaakem' gaat als volgt:

"Toen hij [Simson - wm] zijn duizendste vijand had neergeslagen en zijn liedje uit was, hield hij op. Hij gooide de gloeiend heet geworden kaak uit zijn hand en zei tegen de paar Filistijnen die nog over waren: "Ik kap ermee voor vandaag, jongens! Ga maar weer naar huis!" De Filistijnen waren het helemaal met hem eens en renden terug naar hun steden. Al rennend haalden ze de vluchtende leiders in, die minder conditie hadden dan hun soldaten. Simson zelf nam een Filistijns schild van de grond en schreef er met grote letters op: RAMAT LECHI / HOOGTE VAN DE KAAK. In twee talen; dat was handig, als er later toeristen zouden komen.' (Simson 44)

Smeliks popularisering en humor doen af en toe gekunsteld aan, maar zorgen wel voor een vlotte verteltoon. De illustratrice past zich daarbij aan.

Tot de kinderbijbels uit deze 'school' behoort ook de uitgave *Het hoogste woord*, die in de volgende paragraaf aan de orde komt vanwege haar variatie in schrijfstijl. Nu tot slot van deze paragraaf nog kort aandacht voor de recente driedelige kinderbijbel van Nico ter Linden (*1936).²⁶ Als geen ander in het Nederlandse taalgebied heeft Ter Linden in *Het verhaal gaat...*, zijn succesvolle zesdelige bijbelparafraze (1996-2003), voor een breed publiek laten zien hoe in de 'Amsterdamse' visie op de bijbelverhalen deze verhalen uitgelegd kunnen worden.²⁷ Aangemoedigd door dit succes heeft Ter Linden het procédé eveneens willen toepassen in een bijbelbewerking voor kinderen. Maar wat voor volwassenen interessant kan zijn, levert nog geen boeiende kinderbijbel op. Wie de drie delen leest, kan zich niet aan de indruk onttrekken dat de schrijver meer bezig is zich te verantwoorden voor zijn benadering dan de verhalen zelf te laten klinken. De evangelisten zijn in de tekst zelf met elkaar in debat over de vraag wie wat over het leven van Jezus zal opschrijven. De stelling dat de opstanding van Jezus niet werkelijk is gebeurd, wordt uitvoerig becommentarieerd, wat zoals we zagen zowaar kerkmensen verleidt tot een pleidooi voor leertucht. Ter Linden veronderstelt met andere woorden bij zijn publiek kennis van de verschillende varianten van bijbeluitleg en belangstelling voor deze en dergelijke hermeneutische kwesties, wat me rijkelijk optimistisch lijkt. Zo staat de schrijver hinderlijk in de weg tussen het verhaal en zijn gehoor. Ferdinand Borger schrijft: '[...] Ter Linden vertelt niet, hij legt uit, verklaart en preekt. De raamvertelling ontwikkelt zich tot een dwingend en benauwend theologisch voorschrift. Dit wordt veroorzaakt door de grote angst van de auteur dat zijn lezers zullen afhaken omdat ze iets moeten geloven wat niet kán.'²⁸ Met die conclusie ben ik het eens. Objectiever is wellicht de constatering dat deze kinderbijbel niet bedoeld lijkt te zijn voor de snel groeiende groep kinderen die van de bijbelverhalen geen weet hebben en ze graag voor het eerst zouden horen.

De Amsterdamse school – hoezeer academisch omstreden ook – is bakermat van veel gemeentetheologie: toegankelijke exegetische en bijbels-theologische boeken voor een breed publiek van belangstellenden. Daartoe horen tal van bijzondere kinderbijbels, die het genre in de voetsporen van Bouhuijs, Evenhuis en vooral Eykman een grote kwaliteitsimpuls hebben gegeven en veel experiment en vernieuwing laten zien. Zoals we bij enkele uitgaven zagen, kleeft aan het gekozen principe wel het risico dat de noodzakelijke balans tussen verteller en hoorder wordt verstoord door een schrijver die apologeet wil zijn van de gekozen methode of zijn lezer overlaadt met talenkennis en geografische en historische wetenswaardigheden. Zo kunnen de jonge lezers uit het zicht verdwijnen en staat de moderne verteller onbewust opnieuw tussen het verhaal en de hoor-

²⁶ *Koning op een ezel, Het land onder de regenboog* en *De profeet in de vis*, Balans Amsterdam, 2005-2007.

²⁷ De serie is inmiddels in het Duits, Italiaans, Engels, Zweeds en Noors vertaald.

²⁸ In *Woord en Dienst*, nr. 24, december 2005, pp. 16v.

der, zoals in andere kinderbijbels de verkondiger en de catecheet. Maar hét succes dat dit genre van kinderbijbels op zijn conto kan schrijven, is een verregaande herwaardering van de eigen kracht en betekenis van de verhalen van het Oude Testament, die blijven staan, ook als de schrijvers in hun project de nieuwtestamentische verhalen meenemen. Zoals in paragraaf 1.5 aangegeven, is het Oude Testament in de geschiedenis van de Nederlandse kinderbijbels sowieso steeds prominenter aanwezig dan in die van andere landen.

Tot zover de 'Amsterdamse' kinderbijbeltraditie, een rijke voedingsbodem voor nieuwe vormen van verhaaloverdracht. De school is ontstaan als een antwoord op en een serieus nemen van de secularisatie en experimenteert met vooral de vertelvorm van de verhalen en de ontzogmatisering van de boodschap voor kinderen. Men kan zich afvragen of de school er echt in slaagt kinderen en jongeren te bereiken die geheel onbevangen deze bijbelvertolkingen voor het eerst ter hand nemen of voorgelezen krijgen. De seculiere markt groeit intussen enorm en vraagt eveneens om andere kinderbijbels. Aan die vraag komen de producenten allengs, zij het schoorvoetend tegemoet.

8.5 'HELAAS, EDELE HEREN EN DAMES!'

De seculiere markt

Met de toenemende ontkerkelijkheid en secularisering is er een grote groep ouders die óf zelf kerk en geloof vaarwel hebben gezegd, óf opgevoed zijn in een strikt seculiere omgeving. Logischerwijs neemt de tweede groep in omvang toe vergeleken met de eerste. De eerste groep bestaat vooral uit mensen die in de jaren na de Tweede Oorlog (de 'babyboomers') en erna, pakweg tussen 1945 en 1965, zijn geboren. Die groep is in 2005 – de *terminus ad quem* van deze studie – tussen de 40 en 60 jaar oud. De kinderen van die groep zijn gemiddeld tussen de 10 en 40 jaar oud en een deel van hen zal inmiddels zelf kinderen hebben. Er groeit dus in 2005 een generatie kleine kinderen op die kleinkinderen zijn van mensen die ooit gelovig en/of kerkelijk zijn opgevoed. Hun ouders, nu 20-35 jaar oud, zijn, als ze kinderen zijn van kerkverlaters, over het algemeen onbevooroordeeld als het gaat over christendom, Bijbel en religie in het algemeen. Een vaak gehoord argument van ouders en grootouders – een snel groeiende groep kopers van kinderbijbels! – die voor hun (klein)kind een kinderbijbel zoeken, is dat zij vinden dat bijbelverhalen tot het culturele erfgoed behoren en dat de bijbelverhalen aan het kind moeten worden doorverteld, vanzelfsprekend zonder enige dogmatische inkadering of evangeliserende doelstelling geschreven en liefst fraai geïllustreerd. Deze (groot)ouders beleven een tijd waarin de belangstelling voor religie en spiritualiteit, zingeving en rituelen groot is en zijn op deze 'markt van geloven'²⁹ zoekers. Het aanbod op die markt bestaat voor kinderen uit verhalenboeken en prentenboeken uit verschillende religieuze en spirituele tradities. Daartoe behoren tegenwoordig dus ook kinderbijbels. Wie deze markt derhalve wil 'bedienen' met een kinderbijbel, moet concurreren met uitgevers van andere verhalen- en plaatjesboeken. Dat vraagt een extra inzet op de kwaliteit van de vertellingen en van de illustraties. Tevens wordt van de auteurs en illustrators meer inspanning gevraagd om de almaar groeiende kloof tussen bijbelverhalen en hedendaagse lezers te overbruggen. Een kinderbijbel is voor de af-

²⁹ De uitdrukking is van Anne van der Meiden, vrij naar het verhaal van het optreden van de apostel Paulus op de Atheense Areopagus, Handelingen 17.

nemers van deze markt vaak de eerste en soms de enige kennismaking met de bijbelse verhalen. Van een doorverwijzende functie van de kinderbijbel naar de 'echte' Bijbel kan hier geen sprake zijn, al valt het niet uit te sluiten dat een kind door de verhalen zodanig gegrepen wordt dat het ooit de Bijbel zelf zal gaan lezen. De kinderbijbel is voor dit deel van de markt een zelfstandig genre geworden, waarvan de kwaliteit te toetsen is aan de redelijk objectieve criteria waaraan uitgaven voor kinderen in het algemeen moeten voldoen.

Toch zijn er (nog) weinig kinderbijbels die uitsluitend voor deze markt worden gemaakt. De meeste uitgevers bedienen veiligheidshalve de christelijke markt van kerk, school en thuis, al houden ze steeds meer rekening met de op deze markt afnemende kennis van Bijbel en christendom van de ouders, docenten en andere 'vertellers' en maken ze zo de drempel voor aanschaf door niet-gelovige afnemers lager. Er zijn bijvoorbeeld nog steeds weinig kinderbijbels die het voorstel van Mies Bouhuys overnemen³⁰ en God niet meer sprekend en handelend opvoeren in de teksten, maar uitsluitend als 'personage' in de verhalen of in de voorstellingswereld van de mensen die de bijbelverhalen doorvertellen. Er zijn nauwelijks kinderbijbels die in een uitgebreid woord vooraf gaan uitleggen wat een god is en wie deze God is waarover de verhalen spreken. Het zou kunnen zijn dat de secularisering (nog) niet zo ver is doorgeschoten dat dergelijke ingrepen nodig zouden zijn, maar eerder is te verwachten dat de aanbieders traag reageren op de ontwikkelingen van de niet-gelovige markt.

De traditie van 'Amsterdamse' bijbelbewerkingen, die in de vorige paragraaf aan de orde kwamen, is nog niet zo oud. Ze is weliswaar door de secularisering en de nieuwe media gevoed en gegroeid, maar ook deze uitgaven zijn niet gericht op en geschikt voor de strikt seculiere markt – zij vertellen en redeneren doorgaans binnen een verstaanskader dat in een kerkelijke en bijbelgevoelige omgeving gevoed en onderhouden wordt. Bijbelverhalen die de laatste decennia worden naverteld door als niet-christelijk bekend staande schrijvers, passen zich doorgaans aan aan de kenmerkend vaststaande vooronderstellingen van het genre.³¹ Afgezien van de vraag of het gewenst is een knieval te maken voor de seculiere markt en de Bijbel als doorvertelboek voor kinderen te seculariseren, valt objectief vast te stellen dat slechts zeer weinigen die markt op een totaal andere wijze wensen te benaderen.

Er zijn wel enkele uitgaven voor kleine kinderen, vrijwel geheel bestaande uit illustraties, die proberen in algemene zin de verhalen door te geven, dat wil zeggen zonder magie, zonder God, maar een plaatjesboek voor peuters bijvoorbeeld met gestileerde afbeeldingen van een engel, een herder, een koning, een ster, een stal en een baby zal toch vooral aanslaan in een zorgomgeving waarin het kerstverhaal op een of andere wijze meeklinkt. Een goed, zij het in de ogen van sommigen wellicht bizar voorbeeld, is afbeelding KL48 uit de *Aanwijsbijbel* uit 2006.

Er is één uitgave in Nederland verschenen die een poging doet de verhalen door te vertalen aan mensen die er totaal geen voorkennis van hebben, in een hermeneutisch kader dat de verhalen situeert in een geloofstraditie en in de in tijd en afstand ver verwijderde wereld waarin ze zijn ontstaan. Dat is de vertaling van een boek van Peter Dickinson, *City of Gold*, uit 1980, in Nederland door Querido in 1987 uitgegeven als *De stad van goud en andere verhalen uit het Oude Testament*, in een vertaling

³⁰ Zie paragraaf 7.6 over het conflict tussen IKOR en Mies Bouhuys bij het verschijnen van de eerste versie van *Woord voor Woord* in 1966.

³¹ Aan de uitgave *Het hoogste woord* van 2003 werken christelijke en niet-christelijke jeugdboekenauteurs mee, die geen van allen ervan afzien God sprekend of handelend in te voeren in de verhalen, ook al kiezen zij andere narratieve vormen, zoals de terugblik en de raamvertelling. Zie over deze uitgave de volgende paragraaf.

Nu moet ik u vertellen van die boom en van de slang. In het midden van deze tuin, op een open plek bij een beekje, stond een boom. Niemand weet wat voor boom dat was, maar enkele van onze geleerden hebben geschreven dat de bladeren ervan niet groen waren, maar heldere vlammen, en dat het deze zelfde boom was die Mozes zag toen God hem naar de heilige berg riep. Maar bekend is dat de boom vruchten droeg, want God had Adam gezegd dat dit de enige was van alle bomen in de tuin, waarvan hij de vruchten niet mocht eten. Toen Adam Eva voor het eerst de heerlijkheden van de tuin liet zien, vertelde hij haar van Gods verbod, en de slang, die hen heimelijk gevolgd was op hun dwaaltochten, hoorde wat hij zei. 'Waarom is dat zo?' vroeg Eva. 'Ik weet het niet,' zei Adam. Dat hoorde de slang ook. De slang was toen niet zoals hij nu is. Hij was roodachtig goud van kleur, had vleugels als een vogel, poten als een hagedis en een kam op zijn kop als koningskroon. Als hij wilde, kon hij vuur spugen en hij kon ook spreken. Van al de dieren in de tuin kwam hij Adam het meest nabij in wijsheid, daarom waren de slang en de mens ook metgezellen geweest tot Eva kwam; ze zaten altijd samen onder de sterren en probeerden de wonderen van Gods schepping te begrijpen. Helaas, edele heren en dames, uit dit zaad kwam alle ellende van de wereld voort, want in zijn vreugde om zijn bruid vergat Adam zijn lange vriendschap met de slang. (9v.)

[Wanneer Eva van de vrucht heeft gegeten en Adam ervan gegeven heeft, hebben zij beiden kennis.]

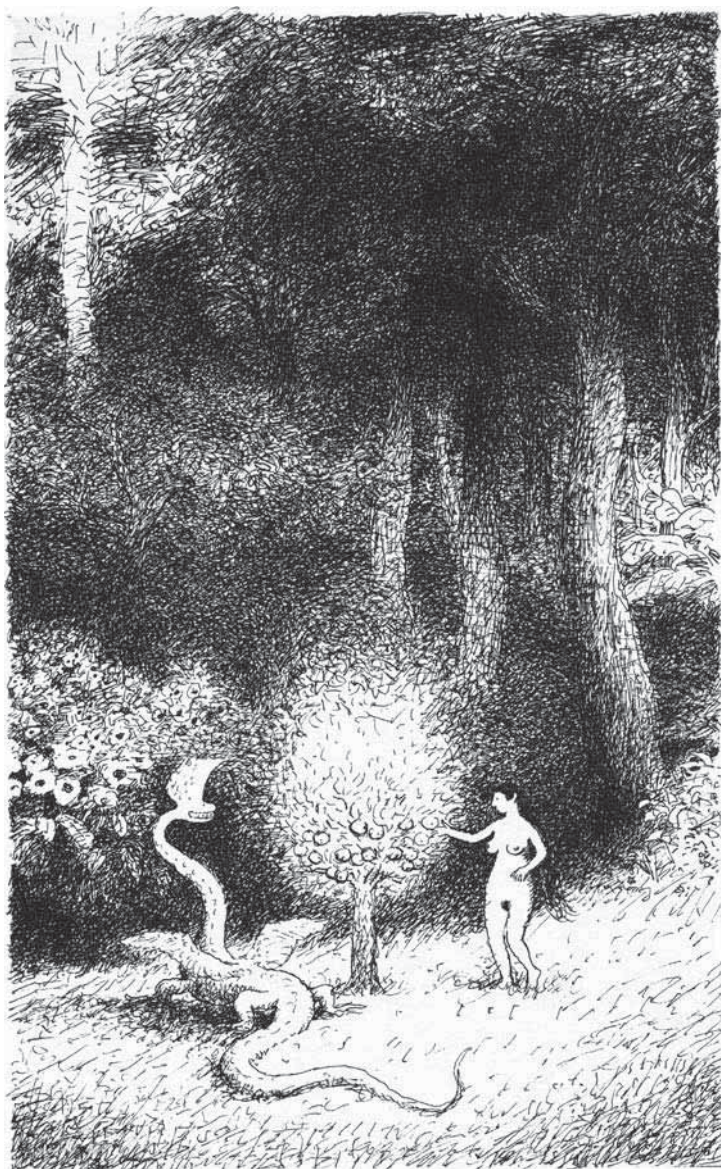
Nu keek Adam om zich heen en zag de tuin met de ogen van de kennis. Hij zag de leeuw sluipen tussen de boomstammen en wist dat zijn klauwen gemaakt waren om naar een prooi te slaan en zijn bek om het vlees eraf te scheuren. Hij zag het lam grazen op de open plek en hij wist dat zijn vlees sappig en zacht was. Hij zag de leeuw het lam bespringen en doden. De baby van Eva, die een maand oud was, huilde in zijn prieeltje en toen Eva erheen ging om het kind te troosten en het, nog steeds huilend, op haar arm naar hem toe droeg, zag Adam zijn kleine gebalde vuistjes woedend naar de leegte slaan, en hij wist dat het sterke handen met een dodelijke greep zouden worden, de handen van Kaïn, die als eerste een man zou vermoorden. (12)³²

van Willem van Toorn. Als deze uitgave al voor kinderen is bedoeld – en het taalgebruik laat daarover twijfel toe – dan is ze voor de oudere jeugd.³³ Alle navertelde verhalen krijgen een situering, datering en inscenering mee. Het verhaal van de schepping wordt 'in ballingschap verteld op een openluchtfeest gegeven door een Babylonische edelman, ongeveer 575 voor Christus' (8), het verhaal van Sodom (Genesis 19) 'door een priester van de Tempel die praat met een collega tijdens het beleg kort voor de val van Jeruzalem, 587 voor Christus' (32). Bij het verhaal over de profeet Elia in ballingschap (1 Koningen 17) staat: 'Verteld door een loods die in een taveerne in een Fenicische havenstad op hoog water wacht. Omstreeks 830 voor Christus.' (156) Even fantasievol als deze insceneringen zijn de navertellingen zelf, die de bijbelse grondtekst van enige afstand en vrijelijk

32 Waarschijnlijk heeft Dickinson – en/of diens vertaler – weet van de betekenis van de naam Abel als hij vertelt dat de eerstgeborene Kaïn met zijn vuistje in de leegte slaat. Abel betekent immers 'leegte', 'lucht'. Het vuistje van Kaïn doet dus een slag in de lucht, maar grijpt ook vooruit naar de gebeurtenissen die in Genesis 4 worden beschreven.

33 Peter Dickinson (*1927) is een in Engeland bekende en vaak bekroonde schrijver, o.a. van jeugdliteratuur. Op zijn eigen website staat *City of gold* te boek als een *novel* voor *older children*.

Afb. ZW31 Het draakje (Genesis 3) van The Tjongh Khing, uit *De stad van goud* van Peter Dickinson, 1987.

volgen, doorgaans in de vorm van een raamvertelling, maar ook wel eens in de vorm van een gedicht of een (beurt)zang (zie bij wijze van voorbeeld kader 8.1).

Dickinson behandelt met grote vrijheid en veel vertelkunst de bijbelse stof en weet een sfeer te creëren van de vertelkunst van het Nabije Oosten. Maar de teksten zijn zeker niet eenvoudig. Tekenaar Thé Tjongh Khing, die voor de tweede keer een kinderbijbel illustreert, sluit wonderwel aan bij Dickinsons verbeeldingskracht met opzienbarende prenten, zoals die van de draak en de brandende boom in het paradijs (zie afbeelding KL31), in zwart-wit.³⁴

³⁴ Het motief van de draak in het paradijsverhaal die gestraft wordt met het verlies van zijn poten en slang wordt, is bekend uit de uitleggenschap en heeft parallellen in oude teksten van andere oosterse godsdiensten. Zie daarvoor bijvoorbeeld Joop Waldram, *Encyclopedie van de Bijbel in de Nieuwe Vertaling*, Kok Kampen 2006, p. 86. Journaliste en Neerlandica Lisette Thooft bereidt een proefschrift voor over de cultuur- en genderhistorische betekenis van de draak.

Er is een al langer bestaande Nederlandse traditie van boeken die mensen toeleiden naar de Bijbel. In dergelijke uitgaven vindt men bijvoorbeeld geselecteerde bijbelverhalen met foto's of illustraties en verhalen die naverteld worden 'in eenvoudig Nederlands'. Sommige van die boeken zijn in het bijzonder voor jongeren gemaakt en komen in deze studie aan de orde, zij het dat ze zich aan de rand van mijn definitie van een kinderbijbel bevinden, omdat ze de verhalen niet werkelijk opnieuw vertellen voor jonge oren. Enkele uitgaven die hiertoe behoren, zijn de *Bijbelsche verhalen in eenvoudigen stijl* uit circa 1882, de *Bijbel in 't kort en in eenvoudig Nederlands* uit 1953, de vierdelige serie *Ik lees in de bijbel* van de KBS, naar de Duitse *Elementarbibel*, uit 1974, en de serie *Bijbeluitgaven in eenvoudig Nederlands*, van het NBG en uitgeverij Kok, vanaf 1977. Het zijn vooral de bijbelgenootschappen die dergelijke uitgaven verzorgen. De uitgave van het NBG is bedoeld voor jongeren, en dat is eveneens de doelgroep van de zeer succesvolle *Startbijbel* uit 1989 van de Nederlandse en Belgische bijbelgenootschappen. De tekst van de verhalen is in eenvoudige woorden uit de grondtekst vertaald en toegankelijk gemaakt. 'Niet naverteld dus', voegt de flaptekst daaraan toe. De opvallende illustraties zijn van Anjo Mutsaars.³⁵ Het gaat hierbij niet om specifieke kinderbijbels, maar om introducerende uitgaven. In dit genre passen de plannen die het NBG anno 2007 koestert voor een bijbel voor jongeren in sms-taal. De groeiende populariteit van dergelijke uitgaven laten zien dat er een duidelijke nieuwe markt is voor boeken die wegwijs maken in de Bijbel, geschreven voor een doelgroep die van die Bijbel geen weet (meer) heeft.

8.6 'ZONDER NOACHS GELOOF HAD GOD HET NOOIT GERED'

Variatie in tekst en beeld

'Bijbels onderricht aan kinderen kan niet langer als een bijzonder eenvoudige taak worden beschouwd, waarbij kennis wordt uitgestrooid met behulp van meer of minder boeiende bijbelse verhalen', schrijft Sophia Fahs in 1968. Jan Nieuwenhuis, die het haar in 1972 nazegt, pleit er daarom voor kinderen pas uit de Bijbel te gaan vertellen 'zodra ze rijp genoeg zijn om die verhalen te beluisteren als de weerslag van een gelovig volk van lang geleden en uit een geheel andere cultuur dan de onze. Vóór die tijd zou men met bijbelvertellingen aan kinderen uitermate voorzichtig moeten zijn.' In dezelfde beschouwing over het kind en de Bijbel zegt hij het nog explicieter: 'Bijbelvertellen aan kinderen is een levensgevaarlijke zaak.'³⁶

Zo omstreeks 1970 wordt blijkens diverse publicaties (Lam, Bloemhof, Nieuwenhuis, Terborgh, Klink) de vanzelfsprekendheid van de overdracht van bijbelverhalen aan kinderen ter discussie gesteld. Het werk van de voorgangers wordt tegen het licht gehouden van de laatste theologische en pedagogische inzichten en veelal te licht (of te zwaar) bevonden. Vooral wordt de staf gebroken over de verpakking van de verhalen in een prevalentie leer, over het soms drukkende moralisme waaronder de verhaaloverdracht gebukt gaat en over de geringe bereidheid om de doelgroep serieus te nemen en de verhalen op kindermaat te snijden. Welke gevolgen die kritische reflectie wel

³⁵ De uitgave wordt zes keer herdrukt in de jaren negentig en verschijnt de zevende keer onder de naam *Startersbijbel*, in 1997.

³⁶ Jan Nieuwenhuis, a.w., pp. 160-175. Het citaat van Sophia Fahs is uit *God en de kinderen van nu*, Amsterdam 1968, p. 95. Nieuwenhuis pleit ervoor een grondige selectie van bijbelverhalen te maken, af te zien van de wonderverhalen uit de evangeliën en van de verhalen over het lijden en sterven van Jezus. Voor de verhalen uit het Oude Testament is hij nog huiveriger, zoals we al zagen in paragraaf 6.8. Hij geeft een nogal traditioneel-katholieke opvatting weer in een voor het overige vooruitstrevend boek, zeker als het gaat om zijn pleidooi voor een serieuze (godsdienst)pedagogische benadering van het kind.

en niet heeft gehad op de kwaliteit van de kinderbijbels zelf, hebben we in de voorgaande paragrafen al kunnen zien. Maar de groeiende kritischer en voorzichtiger houding ten opzichte van het maken van kinderbijbels blijkt tevens uit het toenemende aantal experimenten met de vorm van de overdracht van de bijbelverhalen. De balans tussen tekst en illustraties slaat vaker door naar de illustraties en er wordt meer geëxperimenteerd in de vormgeving. Behalve de opmars van de beeldcultuur wordt deze verschuiving veroorzaakt door een toenemende huiver om de verhalen van de Bijbel naar de letter van de tekst door te geven.

Deze huiver leidt ook tot meer variatie in de wijze van verhaaloverdracht, die zich verder verwijderd van het klassieke navertelling van bijbelse verhalen. Allereerst worden er steeds meer spel- en andere creatieve elementen ingebracht in de verhaaloverdracht. Vanaf de jaren veertig van de vorige eeuw zijn er al boekjes met bijbelverhalen om in te kleuren, met plakplaatjes, met bijbelse figuurtjes om te kleuren, uit te knippen en op te zetten. Er verschijnt zelfs een bijbelboekje waarin de tekst op enkele plaatsen opzettelijk fouten bevat. Kinderen die er minstens twintig vinden, mogen die om een prijs te verdienen opsturen naar de uitgever.³⁷ Vanaf de jaren zestig verschijnen er meer van dergelijke speelse boekjes, popupboekjes, bijbelse doorkijk- en dioramaboekjes, grammofoonplaten met bijbelfragmenten, diaries. Vooral de vvhs publiceert veel van zulk materiaal. De variatie neemt vanaf die tijd tot op de dag van vandaag alleen maar toe: uitgaven met enorme kleurenplaten met bijbelse taferelen waarin de kinderen figuurtjes of voorwerpen moeten vinden, verhalen met zoekplaatjes en rebussen, encyclopedische uitgaven met verhalen, kaarten en illustraties, legpuzzels, bijbelse 'avonturenboeken' et cetera. Ook de non-print sector breidt zich snel uit: van grammofoonplaten, dia's en kijkdozen vanaf de jaren zestig tot de video's, animatie- en computerspelletjes, cd-roms, dvd's en – de laatste jaren populair – bijbelse bordspellen van vandaag. Ik signaleer hier deze ontwikkeling, maar deze producten blijven verder buiten beschouwing. Duidelijk is wel dat de afstand tussen bijbelverhalen en kinderen toeneemt en de verhaalgevoeligheid van kinderen afneemt, zodat er naar speelse en creatieve handvatten gezocht wordt om de brug tussen verhaal en kind te slaan. Tevens valt te constateren dat er in toenemende mate inflatie optreedt van de betekenis van het verhaal als middel om de bijbelse boodschap over te dragen.

Zoals gezegd krijgen de illustraties in kinderbijbels steeds meer nadruk en soms zelfs de overhand. Het aantal bijbels voor kleine kinderen met minimale tekst neemt toe. Aparte vermelding verdient de toename van het aantal stripverhalen die op bijbelverhalen zijn gebaseerd. In het vorige hoofdstuk noemden we al de twee vroege Belgische bijbelstrips en de daarbij bleek afstekende bijbelstrip van Iva Hoth uit omstreeks 1973. De techniek van deze laatste bundel stripverhalen mag primitief heten, maar dat geldt zeker niet van het stripverhaal dat de in strips gespecialiseerde uitgeverij Oberon in 1982 het licht doet zien, *In die dagen in Judea ...* van de Engelse striptekenaar Frank Hampson.³⁸ Dit is een vroege Europese bijbelstrip en dateert uit de jaren vijftig van de vori-

37 Er staat bijvoorbeeld ergens Lucas 32 bij een prentje van het kerstverhaal. 'Ieder kan begrijpen, dat dit onjuist is', schrijft het voorwoord in 1949. Die kennis lijkt me inmiddels wel grotendeels verdwenen. Onder de goede inzenders worden jongens- en meisjesfietsen, armbandhorloges, boeken, jongens- en meisjesjesspellen en poppen verloot. Het gaat om *Verhalen voor kinderen uit de bijbel*, het deel *Uit het leven van de grootste kindervriend*, Paulus Vereeniging Amsterdam z.j. (1949).

38 Frank Hampson (1918-1985) was een pionier van de realistische strip, die hij o.a. publiceerde in het striptijdschrift voor jongens *Eagle* (1950-1969). Dat blad kende een Nederlandse pendant, het weekblad *de Arend*, dat tussen 1955 en 1967 werd uitgegeven. De Jezusstrip *The Road of Courage*, in boekvorm verschenen in 1960, was Hampsons vroege zwanenzang als striptekenaar. Verwikkeld in allerlei juridische procedures beperkte Hampson zich de laatste jaren van zijn leven tot het illustreren van boeken. Hampson is beroemd geworden als de geestelijke vader van *Dan Dare*, *Pilot of the Future*, in *de Arend* verschenen als *Daan Durf*, piloot van de toekomst.

ge eeuw. De techniek is duidelijk meer verzorgd dan die van veel latere striptekenaars van bijbelverhalen. Hampson brengt het leven van Jezus als avonturenverhaal, voert fictieve personages in, zoals een jonge Bar-Abbas als revolutionair, om zo meer drama in het verhaal te brengen en situeert het verhaal in een bevrijdingsstrijd van de Judeeërs tegen de Romeinse bezetters. Jezus verschijnt op dit toneel als een tegenstander van het revolutionaire geweld van Bar-Abbas en zijn zeloten. Voor een voorbeeld van Hampsons tekenstijl zie afbeelding KL44.³⁹

In Nederland neemt het aantal bijbelstrips toe na de uitgave van het werk van Iva Hoth. Tussen 1975 en 2005 verschijnen ongeveer 20 van dergelijke stripverhalen, die doorgaans van buitenlandse makelij zijn en de eenvoudige tekenstijl van Hoth navolgen.⁴⁰ De stijl is realistisch en versterkt het 'waar-gebeurd' karakter van de verhalen. De strips zijn in het algemeen gemaakt vanuit een evangeliserende doelstelling. Een enkele uitgave probeert de hele Bijbel in stripvorm aan te bieden. Het meest monumentale voorbeeld is *De Bijbel in strip*, van de Engelse striptekenaar Jeff Anderson.⁴¹ De tekenstijl van deze uitgave doet denken aan die van Frank Hampson, maar de verhalen worden veel meer op de voet gevolgd, met een voorkeur voor de meer spectaculaire episodes. We vinden hier een van de weinige voorbeelden van de weergave van de slang in het paradijsverhaal als draak (zie afbeelding KL46). Een ander voorbeeld daarvan kwam in de vorige paragraaf aan de orde.

Veel buitenlands werk dus en veelal afkomstig van uitgeverijen op de behoudend-katholieke en -protestantse markt. Eén uitgave, en wel van een Nederlander, verdient aparte vermelding. In 1993 verschijnt *Jezus Messias* van de Utrechtse tekenaar Willem de Vink (*1957), die zich naar eigen zeggen fulltime inzet voor de verspreiding van het evangelie, geholpen door giften. Op zijn website claimt de auteur een verkoop van meer dan een half miljoen exemplaren en de vertaling van het boek in 35 talen.⁴² In een opvallende, beweeglijke stijl volgen de verhalen die van het evangelie letterlijk en de tekenstijl doet, afgezien van de merkwaardige kleurstelling, in de verte denken aan de 'klare lijn' van Belgische striptekenaars als Hergé, de geestelijke vader van *Kuifje* (zie afbeelding KL47). Zij halen echter het niveau van de pioniers Pilamm en Willy Vandersteen (zie paragraaf 7.8) niet.

Het aantal verschenen strips is de laatste jaren redelijk constant. De boeken voorzien in een behoefte, zoveel is wel duidelijk, maar het is toch niet een literair genre waar navertellers van bijbelverhalen gemakkelijk naar grijpen. De inzet van stripverhalen voor educatieve doeleinden neemt overigens toe, zoals blijkt uit de recente producties waarmee de Anne Frank Stichting de belangstelling voor de geschiedenis van de holocaust onder scholieren wil wekken en levend houden.

Er valt een toenemende diversiteit in de vormgeving, in de illustraties en in de non-print verwerkingen van de bijbelse stof te constateren. Er wordt echter daarnaast steeds meer literair geëxperimenteerd door schrijvers die zich dichter bij het oorspronkelijke verhaal willen ophouden, maar

39 Hampson zet een stereotiep beeld neer van de goeden en slechten in het verhaal. Jezus is een blonde man met Kaukasische trekken, zijn volgelingen zijn vriendelijk ogende semieten, maar de farizeeën en schriftgeleerden vertonen alle gelaatstrekken en -uitdrukkingen die we kennen uit de antisemitische Duitse media ten tijde van het nazisme, zoals het blad *Der Stürmer*. Zie afbeelding KL45.

40 Auteurs zijn bijvoorbeeld de Fransman Laurent Lalo, de Spanjaard Carlos Sanchis, de Duitser Rüdiger Pfeffer en de Engelse Hazel Scrimshire. Zie de lijst achterin deze studie.

41 Uitgegeven door Ark Boeken in 2000. De tekst is van Mike Maddox, de vertaling van Pascal Oost en Piet Zeeman.

42 De website is willemdelvink.nl. Het boek maakt onderdeel uit van een groot evangelisatieproject, waarbij ook lesmateriaal, een cd-rom, een kleurboek en liedjes geproduceerd worden.

ook naar middelen zoeken om die verhalen op zo'n manier over te brengen dat kinderen en jongeren ze gemakkelijker kunnen begrijpen. Hanna van Dorssen onderscheidt in haar boek *En dat is zeven!* zeven narratieve manieren om kinderen uit de Bijbel te vertellen.⁴³ Een van die manieren is de navertelling, de methode die in het overgrote deel van de verschenen kinderbijbels wordt gepraktiseerd. Van de andere zes methoden vindt men soms voorbeelden in de geschiedenis van de kinderbijbel, en soms zijn de pogingen om ze toe te passen nog maar zeer recent. Behalve de navertelling onderscheidt Van Dorssen de terugblik, de raamvertelling, de monoloog, de poëzie, de actualisatie en het sleutel- of spiegelverhaal. Ik voeg er als achtste het perspectiefverhaal aan toe. Die laatste methode kent enkele voorbeelden in de geschiedenis van de kinderbijbel, zoals het vertellen van de bijbelverhalen vanuit het perspectief van al dan niet bestaande bijbelse kinderen (Duijs, Van Koetsveld, Cramer-Schaap, De Vries) of vanuit dat van bijbelse dieren (Jörg Zink). Retrospectie en raamvertelling komt men ook in toenemende mate tegen in meer recente kinderbijbels; van dat laatste is Bouhuijs en Evenhuis' *Dromen van vrede* uit 1971 misschien wel het meest sprekende voorbeeld, maar Nico ter Linden bedient zich in zijn recente driedelige kinderbijbel eveneens veelvuldig van deze methode. Karel Eykman is de grootmeester van de terugblikmethode, getuige bijvoorbeeld zijn boek *Als er een God is*, waarin veel verhalen vervat zijn in een terugblik van een van de personages.⁴⁴ Het verhaal van het dochtertje van Jairus (Lucas 8) begint bijvoorbeeld met een verzuchting van haar moeder: 'Wat er met haar is gebeurd, zal ik nooit vergeten, maar wat er in haar is veranderd, daar kom ik nooit achter.' (99) Eykman maakt ook als een van de weinigen monologen en bijbelse poëzie voor kinderen.

Interessant zijn twee kinderbijbels van de laatste tien jaar waarin een poging is gedaan om de verschillende technieken te combineren, zoals Eykman eigenlijk al deed in zijn zojuist genoemde bundel. Een bijzondere uitgave is *Het hoogste woord*, Hilversum 2003, met bijdragen van verschillende auteurs, onder wie kinderverhalenschrijvers van naam en faam als Imme Dros, Remco Ekkers en Sjoerd Kuyper.⁴⁵ Het is een kinderbijbel die er bewust voor kiest om verschillende schrijvers aan het woord te laten, vanuit de vaststelling dat de bijbelverhalen immers eveneens door verschillende auteurs en in een periode van ruim vijfhonderd jaar geschreven zijn, zodat die diversiteit in de kinderbijbel tot uiting komt. Bovendien kiezen de samenstellers voor gevarieerde verteltechnieken. Sjoerd Kuyper laat Mozes aan het woord wanneer hij aan het eind van zijn leven terugblijkt. Gerrie Huiberts en Imme Dros kiezen voor monologen van getuigen van het leven van Jezus. Bette Westera maakt over de discipelen van Jezus een dagboek. Jesaja en Jeremia worden door Ton Honig in een raamvertelling behandeld en Remco Ekkers doet het weer met een meer klassieke navertelling van de Genesisverhalen. Karel Eykman ten slotte trakteert de lezer op poëzie naar aanleiding van de Psalmen en de brieven van Paulus, poëzie die soms ook actualisatie in zich bergt. Zijn poëzie stelt Eykman bijvoorbeeld in staat tot voor hem zo typerende omkeringen als in het gedicht naar aanleiding van de geloofshelden uit Hebrreeën 11. Dat begint met:

43 Karel Deurloo, Hanna van Dorssen, Karel Eykman, *En dat is zeven! Zeven manieren om kinderen uit de Bijbel te vertellen*, Hilversum 2001, gebaseerd op een radioserie voor de IKON. De zeven manieren om te vertellen staan op pp. 17-28.

44 Amsterdam/Antwerpen 1998, gebaseerd op verhalen voor IKON- en NCRV-radio. De verhalen in dit boek zijn overigens eveneens voorbeelden van monologen en perspectiefverhalen. Flashback en anticipatie zijn in de literatuur belangrijke stijlelementen om snel de aandacht van de lezer te trekken.

45 Verder schreven Ton Honig, Gerrie Huiberts en Bette Westera bijdragen. De redactie is van Hanna van Dorssen. De illustraties zijn van Guida Joseph.

'Je hebt Noach gehad.
 Om de aarde een kans te geven
 bouwde hij Gods reddingsboot
 en redde zo het laatste leven
 uit het water van de dood.
 Hij geloofde erin en hij heeft doorgezet.
 Zonder Noachs geloof had God het nooit gered.' (298)

De mix van stijlfiguren is nergens verwarrend, ervan uitgaande dat de lezer en/of hoorder van de bijbelse stof geen weet heeft voordat er uit dit boek wordt gelezen. Zo komt het (wat oudere) kind dicht bij het karakter van de bijbelverhalen.

Een andere experimentele variatie van literaire vertelstijlen vindt men in de minder uitbundig vormgegeven, maar zeker zo verrassende uitgave *Beeldspraak, de bijbel naverteld voor jonge mensen*.⁴⁶ Er werken wel twintig mensen aan deze uitgave mee en de bundel is daardoor meer hybride dan *Het hoogste woord*. Toch is de literaire creativiteit aanstekelijk en worden er nog enkele experimentele vormen toegevoegd. In deze uitgave vinden we poëzie, brieven, dagboekantekeningen, journalistieke reportages en perspectiefverhalen naast min of meer 'gewone' navertellingen. Beslist opvallend is de uit potscherven gereconstrueerde spionagecorrespondentie waarmee Willy Hoogendoorn het bijbelboek Ezechiël ontsluit, actualiseert en populariseert. En bijzonder zijn ook enkele sleutelverhalen, die in dit boek opgenomen zijn. Het sleutelverhaal, populair geworden vanaf de jaren zeventig van de vorige eeuw, verdient hier nog extra aandacht.

In de Westhill-traditie (zie paragraaf 5.4) is het al geruime tijd gebruikelijk om voor het geloofs-onderricht aan kinderen naast navertellingen van de bijbelgedeelten gebruik te maken van (gedeelten van) verhalen uit 'seculiere' kinderboeken en van prentenboeken die op de algemene markt zijn verschenen. In de jaren tachtig en negentig van de vorige eeuw verschijnen enkele boeken die op dit principe zijn geënt, zoals van Titus Gilhuis en Baukje Offringa.⁴⁷ Beiden bieden verhalen uit de jeugdliteratuur of bestaande 'spiegelverhalen' om de betekenis van bijbelverhalen te illustreren.

Al enige tijd is het onder auteurs in zwang om zelf dergelijke verhalen te schrijven. De pioniers van het genre zijn Karel Eykman en Karel Deurloo. Eykmans *De werksters van halfvijf en andere gelijkenissen* uit 1969 kan de eerste poging genoemd worden om bijbelverhalen voor kinderen te 'actualiseren'. Eykman vertelt hierover bij het verschijnen van zijn eersteling: 'Ik volg een soort midrasj-techniek, dat is dus iets anders dan het dagelijks leven naar de Bijbel toepraten. [Zo wil ik] zoeken naar de bijbelse notie, zoeken naar de kern van de tekst en die illustreren met citaten uit de werkelijkheid in verhaalvorm verteld.'⁴⁸ Karel Deurloo bundelt zijn voor de Amsterdamse Amstelkerk geschreven kinderverhalen in *Een kind mag in het midden staan, exegetische vertelsels voor kleine oren*, Baarn 1982. De twee Karels maken samen *De lichtboot en andere verhalen bij bijbelwoorden*, Baarn 1985. Deze ver-

⁴⁶ Gorinchem 2002, onder redactie van Kees Posthumus en Willemien Wikkers. Met illustraties van Willeke Brouwer.

⁴⁷ T.M. Gilhuis (1914-1990), voorman van het christelijk onderwijs, maakte samen met illustratrice Liselot Ribbens *Vertel mij toch, bijbelse verhalen nieuw gehoord*, Kampen 1988, en *Nu dan luister, bijbelse verhalen nieuw gehoord, een werk- en vertelboek*, Kampen 1990. Beide publicaties bieden een methode van bijbels onderricht waarin ouders, opvoeders en docenten materiaal wordt geboden dat bestaat uit navertellingen, informatie over de context van de verhalen en telkens een bestaand 'spiegelverhaal', waarbij de auteur opmerkt: 'Het spiegelverhaal kan dienen als resonans op wat er in de bijbelvertelling, op school bijvoorbeeld, aan de orde is geweest. Zo functioneert het achteraf, resonanceert het op wat verteld is.' (11) Baukje Offringa verzamelde verhalen voor kinderen, voordat zij zelf een kinderbijbel maakte, in *Verhalen om nooit te vergeten*, Delft 1987, en vooral in *De gouden sleutel, verhalen bij thema's uit de bijbel*, Den Haag 1991. In 1989 schreef zij *Marhaban, verhalen uit de wereld van de islam*, en in 2000 publiceerde zij *Groeien als een boom, verhalen bij symbolen en thema's van de bijbel*.

⁴⁸ In het tijdschrift *Ministerium*, januari 1969, p. 82.

halen zijn gebaseerd op radioprogramma's van de IKON. In de jaren negentig neemt het aantal auteurs van spiegelverhalen toe – tijdschriften als *Ozewiezewoze*, *Bonnefooi* en *Kind op Zondag* nemen spiegelverhalen op naast of soms zelfs in plaats van navertellingen.⁴⁹

Een spiegelverhaal – later komt het woord 'sleutelverhaal' in zwang – is bedoeld om door een bijbels verhaal om te zetten in een actuele vertelling dichterbij de jonge hoorder te komen. Zo'n verhaal kan het bijbelverhaal vrij letterlijk volgen, maar kan ook het thema van het verhaal in een actuele setting plaatsen, of het bijbelverhaal zelfs 'tegenspreken', wanneer de uitleggenschap het verhaal nogal eenzijdig heeft ingekleurd of een negatieve lading heeft gegeven. Spiegel- of sleutelverhalen krijgen de laatste twintig jaar steeds vaker een plaats in kerk en kindernevendienst, maar eveneens op (christelijke) scholen. In uitgaven als de serie *Heb je al gehoord...* van Mies Westera-Franke en Bette Westera worden sleutelverhalen en navertellingen gecombineerd met werkvormen, illustraties om in te kleuren, versjes en dergelijke, een totaalpakket in boekvorm dat doet denken aan wat in tijdschriften als *Bonnefooi* en (in mindere mate) *Kind op Zondag* wordt gepresenteerd.⁵⁰

Dergelijke totaalpakketten, waarin de genres doorengemengd worden aangeboden, worden de laatste jaren steeds meer populair. Een ander voorbeeld is het grote project *Leven met Toekomst*, een lessenspakket voor godsdienstige vorming, waarin verschillende genres van verhaaloverdracht worden beoefend en verschillende verwerkingsmogelijkheden worden aangeboden, naast instructie van (aanstaande) leerkrachten en achtergrondinformatie.⁵¹ Dit project hoort niet zozeer thuis in de geschiedenis van de kinderbijbel, maar is een modernere variant van de hand- en leerboeken bijbelse geschiedenis, waarvan ik in de inleiding aankondigde dat ik die buiten beschouwing zou laten in deze studie. Tot deze leerboeken – die vaak in eerste instantie voor docenten gemaakt zijn, behoren bekende uitgaven als die van P. ten Have, *Bij de bron* (1934), P.A. de Rover, *Naar 't heilig blad* (circa 1950), de delen bijbelse geschiedenis *Aan de basis* van R. Bijlsma (vanaf 1971) en het meer beknopte *De bijbel thora voor kinderen* van J.M. van Minnen en E. de Vries (1977).

8.7 DE KINDERBIJBEL IN DE EENENTWINTIGSTE EEUW

Er zijn in dit hoofdstuk enkele trends aangegeven waarvan te verwachten is dat ze zich de komende tijd zullen voortzetten, en andere waarvan de toekomst ongewis is omdat wij bijvoorbeeld niet kunnen voorzien hoe de media zich verder technisch zullen ontwikkelen. De ontwikkeling van de

49 Auteurs die zich aan dit genre hebben gewaagd zijn Bara van Pelt, Pete Pronk, Martin de Jong, Kees Posthumus, Hilda Algra, Bette Westera, Adrie Mesch, Nico ter Linden, Sigrid Coenradie en Willemien Wikkers. Zelf schreef ik spiegelverhalen voor o.a. het oecumenische maandblad *Open Deur*, gebundeld in *Ver weg en andere verhalen bij het Woord*, Zoetermeer 1994, met illustraties van Alexandra Breukink, en in *Geheimschrift*, Hilversum 2003, met illustraties van Pia Dirks. Voor een beschouwing over dit type verhalen zie Willemien Wikkers en Adrie Mesch, *Het Verhaal, het kind en de verbeelding*, Gorinchem 1994, pp. 26-35, en Hanna van Dorsen, a.w., pp. 27v.

50 De tien delen – voor elke leeftijd één, van 3-12 jaar – van moeder en dochter Westera werden in de jaren 1990-1996 uitgegeven door Narratio te Gorinchem.

51 De auteurs zijn Marten Luitzen de Boer, Foekje Greta Fink, Auke Steensma en Willem Tjerkstra. De serie is volgens de inleiding bedoeld voor twee groepen, kinderen van 4-12 jaar en Pabo-studenten. De drie forse basisboeken volgen het kerkelijke jaar, bij elk deel is een werkboek voor Pabo-studenten en een werkmap voor de kinderen. De uitgave *Zicht op Zondag* legt verband met de kerkdienst. Kok Kampen is de uitgever, vanaf 1993. M.L. de Boer (1939-2001) is ook betrokken bij de eerder, eveneens bij Kok, verschenen 18-delige serie *Op weg*, die bijbelverhalen volgens hetzelfde principe doorgeeft, en die gebaseerd is op een eerdere serie in het Fries, *De wei* (vanaf 1991).

media is immers een factor van belang bij de voorspelling van de toekomst van het leesgedrag van jongeren en van het doorvertellen van oude verhalen. De ontwikkeling van kerk en christendom is evenmin goed te voorspellen; de krimp van kerkelijke instituties is ongetwijfeld nog niet voorbij en of de huidige belangstelling voor religie, spiritualiteit en zingeving zal aanblijven of een tijdelijke mode zal blijken te zijn, valt nog te bezien.⁵² Maar enkele voorspellingen zijn wel te doen. Ik geef een paar aanzetten, die gesteund worden door of extrapolaties zijn van de bevindingen in deze studie.

1. De ontwikkeling van kerk en christendom in Nederland is belangrijk, maar niet doorslaggevend voor de toekomst van de kinderbijbel. Kerk en christendom zijn hun 'alleenvertoningsrecht' met betrekking tot het doorvertellen van bijbelverhalen aan kinderen al twee eeuwen kwijt. Maar kerken maken geen kinderbijbels en dat hebben ze nooit gedaan. Ook het kerkelijke jeugdwerk van na de Tweede Wereldoorlog produceert zelf geen kinderbijbels. Al eeuwenlang verzorgen van de kerken onafhankelijke organisaties de productie van kinderbijbels voor gebruik op de markt van kerk, school en gezin. Uitgevers, verenigingen en omroepen nemen het voortouw, het in het (semi-)kerkelijke jeugdwerk, maar ook onder 'gewone' kinderboekenschrijvers aanwezige schrijven en illustratietalent zorgt voor de inhoud. Kinderbijbels zijn een product van het particuliere initiatief, waaronder het bedrijfsleven. De tijd dat het vertellen uit Bijbel en kinderbijbel als vanzelfsprekend plaatsvond in de kerk, op school en in het christelijke gezin, ligt eveneens al geruime tijd achter ons. Die markt krimpt daarom in ons land, zij het niet meer zo snel als enkele decennia geleden. De vraag naar verhalen voor kinderen uit de christelijke en andere religieuze tradities neemt daarentegen toe. Er is met het oog op deze ontwikkelingen toekomst voor de kinderbijbel.
2. In toenemende mate zullen buitenkerkelijke auteurs en illustrators op verzoek van uitgeverijen bijbelverhalen navertellen en verbeelden. De markt vraagt immers om vertellingen voor kinderen en jongeren uit verschillende religies en culturen. En de bijbelverhalen behoren tot dit culturele erfgoed dat aan kinderen doorgegeven wordt. Het genre van interreligieuze en interculturele verhalenbundels, waarvan bijbelverhalen onderdeel uitmaken, zal zeker in belang toenemen.
3. De kerken – zowel de protestantse als de katholieke – zullen zich in theologisch en maatschappelijk opzicht steeds meer behoudend profileren.⁵³ Dat is geen gewaagde voorspelling. Doorgaans verlaten mensen de kerk door de linkeruitgang. Dat heeft tot resultaat dat degenen die straks overblijven en actief kerklid willen zijn, er in meerderheid een traditioneel en op de persoonlijke beleving gericht geloof op na zullen houden. De huidige ontwikkelingen binnen de Protestantse Kerk in Nederland laten dat zien, die in de rooms-katholieke kerk al wat langer. Behoudende kinderbijbels, van licht-orthodoxe en evangelische snit, zullen een belangrijk deel van de kinderbijbelproductie uitmaken. Hun aandeel zal zelfs toenemen en er zal nog meer vertaald werk op de markt gebracht worden. De ontwikkelingen in de Engelse en Duitse kerken laten immers een zelfde trend zien – de verwevenheid van kerk en overheid in die landen garanderen echter een meer

⁵² Zie voor een recente stand van zaken het rapport van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR), *Geloven in het publieke domein*, december 2006.

⁵³ Zie bijvoorbeeld het in voetnoot 52 genoemde rapport van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid en Gerard Dekker, *Zodat de wereld verandert – over de toekomst van de kerk*, Baarn 2000.

constante vraag naar kinderbijbels. Uit de Verenigde Staten, met hun grote christelijke reservoir, zullen eveneens meer kinderbijbels komen. De meer experimentele kinderbijbels die we hierboven 'Amsterdams' noemden, bedienen nu een markt die zich aan de rand van de kerken bevindt en zij hebben vaak de pretentie eveneens voor mensen over die rand heen aantrekkelijk te zijn. Het zijn vaak 'moderne' kinderbijbels die hun moderniteit voortdurend zullen moeten vernieuwen, willen ze daadwerkelijk een publiek van gesecculariseerde mensen (kinderen/jongeren) bereiken.⁵⁴ Dit type kinderbijbel zal zich daarom verder vernieuwen.

4. De productie van bijbels materiaal voor het jonge kind zal voorlopig blijven toenemen. Na het verdwijnen van de verzuiling is de overdracht van bijbelverhalen aan kinderen niet meer zo vanzelfsprekend gegarandeerd dat kinderen van christelijke ouders er hoe dan ook wel mee in aanraking zullen komen. Vooral het (christelijke) basisonderwijs fungeert vaak niet meer als een 'zekere' factor in de geloofsoverdracht. Vaak moeten christelijke scholen immers kinderen van verschillende religieuze en culturele herkomst 'bedienen' en is er huiver voor een al te uitgesproken christelijke identiteit. Daarom nemen ouders en grootouders hun (klein)kinderen al jong bij de hand om hen door middel van kleurrijke illustraties met bijschriften op een speelse wijze binnen te leiden in het bijbelse gedachtegoed.

5. Of Nederlandse kinderen (en volwassenen) minder lezen dan vroeger is moeilijk vast te stellen, zo blijkt uit discussies in de media tussen schrijvers van rapporten, pedagogen en onderzoekers naar vrijetijdsbesteding.⁵⁵ Die discussie hoeft hier niet gevoerd te worden, maar duidelijk is wel dat de tijd die kinderen en jongeren aan andere media besteden – computer, internet (msn en hypes), mobiele telefonie (sms en mobiel internet) – de laatste jaren enorm is toegenomen. Er zullen in de nabije toekomst daarom veel andere vormen worden bedacht om bijbelverhalen aan kinderen door te geven, een ontwikkeling waarvan we nu de aarzelende eerste stappen meemaken. Goede websites over bijbelverhalen voor kinderen zijn er al wel, zoals eerder aangegeven, maar websites met de verhalen zelf nog nauwelijks. Laat staan sites waarop kinderen actief kunnen 'meedoen' en de verhalen kunnen becommentariëren, verwerken en eventueel zelfs aanvullen en/of corrigeren. Want dat nieuwe media invloed hebben op de narrativiteit is uit de geschiedenis van de kinderbijbel inmiddels wel duidelijk geworden. Een complete digitale kinderbijbel is er nog niet – het is mijn stellige overtuiging dat die in een behoefte zou voorzien en navolging zou krijgen. Behalve op internet zal ook de *fun* terrein winnen in de nieuwere kinderbijbels. Materiaal moet immers vooral 'leuk' zijn, willen kinderen ervoor belangstelling krijgen. Te verwachten is daarom

54 Het onderzoeksbureau Motivaction heeft de Nederlandse bevolking ingedeeld in acht sociale milieus. In deze indeling zullen de meer traditionele gelovigen thuishoren in het milieu van de 'traditionele burgerij' (16% van de bevolking) en de tweede genoemde groep gelovigen in het milieu van de 'moderne burgerij' (22% van de bevolking). De potentiële markt voor kinderbijbels zou daardoor in de 21ste eeuw zo'n 40% van de bevolking beslaan. Zie onder andere het op de criteria van Motivaction gebaseerde boek van Gabriël van den Brink, *Mondiger of moeilijker? Een studie naar de politieke habitus van hedendaagse burgers*, Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, Den Haag 2002,.

55 Zie bijvoorbeeld een discussie tussen Maarten Asscher in de *Volkskrant* van 27 oktober 2006 en Frank Huysmans van het Sociaal en Cultureel Planbureau op de SCP-website, 13 december 2006. Huysmans wijst op de vermindering van het aantal boekuitleningen van bibliotheken en de afgenomen belangstelling voor lezen als vrijetijdsbesteding. Asscher brengt daar de enorme getallen tegenin (130 miljoen uitleningen in 2003, tientallen miljoenen verkochte boeken) en de vergelijking met andere Europese landen. De twee bekritisieren elkaars methoden van onderzoek. De sceptici over de terugloop van het lezen van kinderen zijn totnogtoe keer op keer gelogenstraf door de belangstelling bij elk verschenen deel van Harry Potters avonturen.

een toename van bijbels speelgoed,⁵⁶ bijbelse bordspellen en computerspellen, tekstverspreiding via de mobiele telefoon, multimediale projecten en dergelijke.

6. In het verlengde hiervan zal bij afnemende bijbelkennis de behoefte groeien aan eenvoudige uitgaven met bijbelse verhalen. De doelgroep voor dergelijke uitgaven – volwassenen die voor het eerst willen kennismaken met de Bijbel – en die voor de 'klassieke' jeugdbijbels zullen in elkaar gaan schuiven. Er zullen met andere woorden meer 'kinderbijbels voor volwassenen' komen. Zoals eerder gezegd is voor veel mensen van nu de kinderbijbel niet alleen de eerste, maar tevens de laatste kennismaking met de Bijbel.

7. Naarmate de productie van kinderbijbels meer door de markt en minder door de institutionele kaders wordt gestuurd, zal de behoefte aan 'volledige' kinderbijbels afnemen. De laatste tientallen jaren valt al waar te nemen dat het aantal bewerkingen van 'losse' bijbelverhalen voor kinderen, vooral in prentenboeken, sterk toeneemt. Daarmee zal in een groot aantal uitgaven de gehele bijbelse verkondiging, zo daar al sprake van is, als referentiekader wegvallen. Wanneer de verhalen wegvallen uit de hermeneutische context van het 'grote verhaal van God en mensen', zal de betekenis ervan steeds lastiger uit te leggen zijn. Er zullen straks steeds meer kinderen zijn die enkele verhalen uit de Bijbel zullen kennen, de meest populaire of tot de verbeelding sprekende, zonder enige samenhang met het geheel van de bijbelse verkondiging. Daarnaast zal de toenemende productie van simpel beeldmateriaal voor kleine kinderen, zoals aanwijsboekjes die fungeren als leesboekjes met bijbelse voorstellingen, gevolgen hebben voor het verhaalkarakter van de geloofsoverdracht. Zulke ontwikkelingen zullen ongetwijfeld grote theologische en godsdienstpedagogische gevolgen krijgen.

8.8 'MET MIJN GOD VALT TE PRATEN'

Een pedagogisch tijdsbeeld

De stroming van de anti-autoritaire benadering van doelgroepen, die in de jaren zeventig van de vorige eeuw even een hoge vlucht neemt, niet alleen in opvoeding en onderwijs, maar bijvoorbeeld eveneens in de psychiatrie⁵⁷, laat ook wanneer zij over haar hoogtepunt heen is sporen na in het huidige denken over de opvoeding van kinderen en adolescenten. In het algemeen kan worden vastgesteld dat er in het doorsnee gezinsleven een omslag heeft plaatsgevonden van een 'gezagshuishouding' naar een 'onderhandelingscultuur'.⁵⁸ De machtsbalans in het gezin is met andere woorden verschoven in de richting van de kinderen, zeker als het gaat om adolescenten. Er wordt veel vaker overlegd over beslissingen die genomen moeten worden en niet zelden laten ouders zich bij hun keuzen leiden door wat hun kinderen wensen.⁵⁹ De nieuwe opvoedingsidealen

⁵⁶ De Deense speelgoedfabrikant Lego en de Duitse fabrikant Playmobil brengen al jaren bijbelse figuurtjes op de markt. De kerstartikelen van Lego zijn bestsellers.

⁵⁷ In Nederland bijvoorbeeld zichtbaar in de oprichting van de 'antipsychiatrische' instelling Nieuw-Dennendal in Den Dolder door psychiater Carel Muller en haar gewelddadige ontruiming in 1974.

⁵⁸ Ook Janneke Wubs constateert in haar dissertatie over naoorlogse boeken met opvoedingsadviezen een omslag omstreeks 1970 van visies waarin het gezin centraal staat naar visies waarin het kind op de eerste plaats komt. Janneke Wubs, *Luisteren naar deskundigen – opvoedingsadvies aan Nederlandse ouders 1945-1999*, Assen 2004, pp. 139vv. en pp. 160vv.

⁵⁹ Bakker, Noordman en Rietveld-van Wingerden, a.w. p. 293. De bekendste Nederlandse vertegenwoordigster van de radicale

sluiten aan bij het streven naar democratischer verhoudingen en bij het proces van individualisering, waarbij zelfontplooiing en persoonlijke keuzevrijheid richtinggevend idealen zijn.⁶⁰

Wanneer we in de geschiedenis van de kinderbijbel op zoek gaan naar deze veranderende opvattingen over de verhoudingen in het gezin, naar sporen van 'onderhandelingscultuur' bijvoorbeeld, komen we literair gezien terecht bij de toename en de veranderende toon van dialogen in kinderbijbels. En we komen dan in eerste instantie terecht bij Karel Eykman.

In *Woord voor Woord* (1976), uitvoerig behandeld in het vorige hoofdstuk, wordt bijvoorbeeld een God ten tonele gevoerd 'met wie te praten valt' (zie de voorbeelden in kader 8.2). *Quid pro quo*, voor wat, hoort wat, *do ut des*, beloofd is beloofd, wat je zegt, moet je doen – Eykman voert God ten tonele als de partner van de mens, als een partner met wie te praten valt, een partner die te overreden valt. En wiens partnerschap mensen moet inspireren tot medemenselijkheid. Eykman democratisert God. Hij sluit met deze theologische benadering niet alleen aan bij de tijdgeest van de jaren zestig en zeventig van de vorige eeuw, maar ook bij belangrijke stromingen in de joodse theologie, zoals onder andere verwoord door een theoloog als Abraham Joshua Heschel en een filosoof als Martin Buber.⁶¹ De God die partner wil zijn van Zijn volk Israel en in Israel van alle mensen, en niet de autoritaire God die naar believen beloont en straft, wordt zo door Eykman ten voorbeeld gesteld aan zijn jonge doelgroep. Het ergste wat God zijn volk kan aandoen, wordt door de onheilsprofeet Amos aangeduid in termen van dood en verderf voor het overspelige volk. Eykman transformeert dat in: 'Als jullie zo doorgaan, gaat het verkeerd tussen jullie en God.' (OT, 175). Eykmans theologische en pedagogische benadering van kinderen en jongeren mag men gerust 'antiautoritair' noemen. Over Bert Boumans illustraties heeft Eykman ooit gezegd: 'Jezus is echt mens geweest, dat geloof je pas bij Bert Bouman.'⁶² Wat Eykman van Bouman zegt, geldt voor hemzelf ook. God wordt bij hem voortdurend mens – deze permanente incarnatie is inspiratiebron en motor van zijn bijbelbewerkingen voor jongeren.

In het latere werk van Karel Eykman dat in dit hoofdstuk kort werd behandeld, zet die ontwikkeling zich voort, zoals we zagen bij Eykmans poëtische verwerking van de geloofshelden van Hebreëen 11: 'Zonder Noachs geloof had God het nooit gered.'

Een andere trend van de laatste decennia waarvan we de sporen zouden verwachten aan te treffen in moderne kinderbijbels is de toegenomen aandacht voor *gender* in de opvoed- en onderwijskunde. Al kan worden vastgesteld dat seksespecifieke rolsocialisatie vanaf de jaren zeventig van de vorige eeuw in opvoeding en onderwijs afneemt – zij het niet onder alle bevolkingsgroepen in gelijke mate en in een gelijk tempo – de onderkenning van dit fenomeen heeft in de opvoedkunde geleid tot een grotere belangstelling voor de geschiedenis van de socialisatie.⁶³ De sporen daarvan in kinderbijbels zijn schaars. Er zijn kinderbijbels geschreven, geen jongens- of meisjesbijbels.⁶⁴

stroming in de antiautoritaire opvoeding is ongetwijfeld Lea Dasberg met haar boek *Grootbrengen door kleinhouden* uit 1975, voor wie de genoemde auteurs geen goed woord overhebben, a.w., p. 82.

⁶⁰ A.w., p. 296.

⁶¹ Respectievelijk in *God in search of man* (1955) en *The prophetic faith*, New York 1949.

⁶² Zie noot 45 bij hoofdstuk 7.

⁶³ Bakker, Noordman, Rietveld-van Wingerden, a.w. p. 293. Bij die hernieuwde belangstelling horen auteursnamen als Adrienne Rich, Alice Schwartz, Alice Miller en ten onzent Lea Dasberg en meer recent Martine Delfos.

⁶⁴ Met uitzondering van de in hoofdstuk 3 noot 23 genoemde *Zedelijke verhalen uit den Bijbel voor vrouwen en meisjes* van Fenna Mastenbroek, maar deze uitgave is niet bedoeld voor jeugdigen.

Onderhandelingen in Woord voor Woord

8.2

Abraham heeft bezoek ontvangen van de drie mannen bij Mamre en heeft 'onderhandeld' over het lot van Sodom (Genesis 18). De drie mannen zijn vertrokken.

Toen hij terug liep, dacht hij: 'Het is vreemd.' Er was iets met die drie mannen. Als je met hen praatte, was het of je met God praatte. Mijn God is geen God waarvan je maar moet afwachten wat Hij doet. Met mijn God valt te praten. (OT, 25)

Jakob vecht met een onbekende bij de Jabbok (Genesis 32). Is het God?

Jakob schudde de man door elkaar, keek hem aan en riep maar: 'Nee, ik laat je niet gaan. Altijd heb ik alles tegen gehad vanaf de dag dat ik geboren was. Er is mij land beloofd, waar ik met mijn volk wonen zou. Hier op deze plaats had ik het gedroomd. Ik dacht dat ik Esau tegen me had. Maar nu begrijp ik het. Ik had God tegen me. Ik laat je niet gaan. Geef me wat God beloofd heeft. Beloofd is beloofd.' (OT, 54)

Mozes spreekt met God na de episode met het Gouden Kalf (Exodus 33).

U hebt zelf laten merken, dat u dicht bij me wilt zijn. Daar hou ik u aan. Bedenk toch, dat zij daar niet zomaar een stel mensen zijn. Zij zijn al echt een volk. Een volk dat bij U hoort. (OT, 119)

Jona betreurt zijn lot in de buik van de vis en vermant zich (Jona 2).

Ik wist dat ik eraan zou gaan. Toch heeft God mij opgevest, terwijl ik te ver van God was weggegaan. Ik wou roepen en kon al niet meer. Toch heeft God naar mij geluisterd terwijl ik niet eens naar God geluisterd had. Ja, als iemand mij gered heeft, is God het wel. (OT, 243)

God spreekt Jona toe, wanneer hij verbolgen is over de bekering van Nineve en de teloorgang van de wonderboom (Jona 4).

Waarom neem je mij kwalijk dat Ik een stad wilde redden? Ik heb jou gered en volgens jou zou dus een God zoiets nooit mogen doen? Jij krijgt zomaar een boom en die wou je verder houden, zou Ik dan niet Nineve mogen houden? Volgens jou kan een gewone God dat niet doen? Jij bent Jona en ik ben God; dat is het hele verschil. Jij wilt dat. Ik laat zien dat jij gelijk hebt en ik wil dat jij laat zien dat ik de God van de mensen ben. Ook de God van de duizenden mensen in Nineve. En dan zwijg ik nog van alle dieren daar. Ja, ik ben zelfs de God van een mannetje als Jona. Jona, Jona, kan jij eigenlijk wel van de mensen houden? (OT, 247)

Hét kind in zijn onzijdigheid vormt in verreweg de meeste kinderbijbels de doelgroep, niet de jongen en/of het meisje.

Vanzelfsprekend vinden we in tal van kinderbijbels wel seksespecifieke rollen van bijbelse personages, niet alleen in de oudere uitgaven van meer moralistische snit. Zo wekt het geen verwondering dat in een peuterbijbel als die van Van Meerten-Schilperoort uit 1843, die zo nadrukkelijk haar kinderen de deugden voorhoudt die van hen oppassende burgers zullen maken, die deugden nogal verschillend uitvallen wanneer het jongens dan wel meisjes betreft. Maar ook in recente uitgaven treft men stereotiepe vrouw- en manbeelden aan, die vaak met de navertelde bijbelverhalen niet stroken. De serie *Vrouwen in de bijbel* van Marlee Alex bijvoorbeeld probeert Mirjam, Debora,

Hanna en Maria Magdalena als geloofsheldinnen over het voetlicht te brengen, maar verzandt in vrouwelijke stereotypen als 'volgzaam', 'vroom', 'gehoorzaam' en 'zachtmoedig'.⁶⁵

Van de kinderbijbels van de laatste honderd jaar staat een aanzienlijk deel op naam van vrouwelijke auteurs.⁶⁶ Petronella Moens is bij mijn weten de eerste vrouw die in Nederland onder eigen naam een kinderbijbel publiceert, in 1828, en zij opent een lange reeks van vrouwelijke auteurs van kinderbijbels. Naar schatting is van de na 1900 verschenen kinderbijbels zo'n 40% van vrouwelijke auteurs. De toename van het aantal kinderbijbelschrijfsters houdt overigens gelijke tred met die van schrijfsters van 'gewone' kinderboeken. Voor de toename op het kinderbijbelerf zijn wel meer specifieke redenen te noemen, zoals het ontstaan en de bloei van de zondagsscholen in de negentiende eeuw en later van het kerkelijke jeugd- en jongerenwerk, beide vooral het domein van vrouwen. Veel van hen komen uit de vrijzinnige hoek en vanaf de jaren vijftig eveneens uit katholieke hoek. Ook in de katholieke kerk neemt onder invloed van het Tweede Vaticaanse Concilie de belangstelling voor een godsdienstig aanbod aan kinderen en jongeren toe. Hiervoor zetten zich vooral vrouwen in.

Een interessante vraag zou zijn: schrijven vrouwen andere kinderbijbels dan mannen? Die vraag is niet eenduidig met ja of nee te beantwoorden. In de kinderbijbels van vrouwelijke auteurs vóór de narratieve revolutie van Van de Hulst in 1918 vindt men wel, meer meestal dan bij die van mannelijke auteurs, inclusieve taal: meeluisterende en -lezende kinderen worden in de navertellingen direct aangesproken, affectief beïnvloed en tot sympathie dan wel antipathie jegens de bijbelse personages bewogen. Sterke voorbeelden daarvan vindt men bij de genoemde Van Meerten en Nellie van Kol, in de kleuterbijbel van "Annette" uit 1904 en de verschillende bijbelboekjes van Betsy, die we in hoofdstuk 4 tegenkwamen. Maar sommige mannelijke auteurs doen dat eveneens (C.E. van Koetsveld) en sommige vrouwen schrijven weinig empathisch, maar juist weer nuchter en zakelijk (Louise Stuart, 1902).

Zouden vrouwelijke auteurs dan anders dan mannen over vrouwen in de Bijbel schrijven? Zouden ze bijvoorbeeld bij de behandeling van 'slechte vrouwen' afwijken van hun snel oordelende mannelijke collega's? Een klein onderzoekje naar de weergave van de figuur van Delila, de vrouw die de ondergang bewerkstelligt van de sterke rechter Simson (Rechters 16) en over wie de bijbeltekst droog, zonder waardeoordelen bericht, levert weinig specifiek 'vrouwelijke' invalshoeken op.⁶⁷ De resultaten zijn teleurstellend voor wie op een *female touch* gerekend had (zie voor een kleine bloemlezing – ik beperk me tot Nederlandse auteurs – kader 8.3). Ook uit de pen van Delila's seksegenoten vloeit veel krachtige karaktermoord – mannenverslindster, verraadster, geldwolvin, hooghartig, 'boeronvriendelijk' en nog racistisch bovendien – die zich niet onderscheidt van het oordeel van het merendeel der mannelijke auteurs die de Simsonverhalen aan kinderen doorvertellen.

Van de vier Nederlandse auteurs die zich hebben gewaagd aan een beschrijving van kindergegalten in de Bijbel – P. Duijs (1854), C.E. van Koetsveld (1889), Anne de Vries (1964) en D.A. Cramer-Schaap (1965) – mag men wellicht meer aandacht voor de rol van jongens en meisjes verwacht-

⁶⁵ Vier delen, Den Haag 1988, vertaald door Elma Griffioen.

⁶⁶ Ik schreef over dit onderwerp een artikel onder de titel 'Dat is wat ik het liefst zou willen' – over vrouwen, meisjes en kinderbijbels, in: *Met Andere Woorden*, juni 2003, pp. 20-26, waaraan ik hier het een en ander ontleen.

⁶⁷ Over (de beeldvorming rond) deze bijbelse vrouw zie uitvoerig het proefschrift van Willien van Wieringen, *Delila en de anderen – een syntactisch georiënteerd bijbels-theologisch onderzoek naar de rol van vrouwen in de Simson-cyclus* (Richteren 13-16), Vught 2007.

Willeke Bakker (1992) laat Delila zwichten voor de chantage van de Filistijnen, ook al wil ze graag met Simson trouwen.

Voor Mathilde Roolfs (1968) is Delila 'een mooie en heel rijke vrouw, die niet getrouwd was en ook niet wilde trouwen. Elke man die ze mooi, jong en sterk genoeg vond, mocht zo lang bij haar wonen tot zij genoeg van hem had.' En: 'Delila was een hebzuchtige vrouw en zij wilde dat geld wel verdienen.'

Joanne Klink (1959): 'Ze hield dus niet van Simson, maar deed alsof. Ze hield meer van haar eigen volk dan van die man van dat andere volk.'

M.A.M. Renes-Boldingh (1952): 'Voor die duizend goudstukken verraadt ze Simson graag; hij is voor haar immers ook niet meer dan een onbegrepen, zonderlinge vreemde! Hem liefkozen en vleien, dat hoort bij haar verraad.'

Johanna Kuiper (1948): 'Delila deed of zij veel van Simson hield, maar in haar hart gaf zij niets om hem. Hij was immers maar een boer, een onbeschaafde boer nog wel, die niet eens tot haar volk behoorde! Achter zijn rug lachte zij hem uit.'

Tine Bonnema (1930): 'Delila was een sluwe vrouw, die door zachte en vriendelijke woorden Simson tot vertrouwen wilde lokken en hem dan verraden.' Filmisch: 'Simson werd er bedroefd van en kon Delila's pruilende gezicht niet meer verdragen.'

Gesina Ingwersen (1947) heeft met Delila wel bijzonder weinig op. Zij vindt Simson gewoon een zwakkeling 'die tegen een vrouw niet op kon, omdat hij de zonde niet wilde los laten.'

ten, maar die is evenmin aan te tonen. Bij Duijs en De Vries komen meisjes er bekaaid van af. Anne de Vries voert zelfs uitsluitend Mirjam ten tonele met het veelzeggende predikaat 'het moedertje' vanwege haar vermeende zorgende rol voor haar broertje Mozes. Van Koetsveld definieert ruimer: bij hem figureren Mirjam, Jefta's dochter, Ruth, de slavin van Naäman, het dochttertje van Jairus en de tien meiden van Matteüs 25. *Eén Fremdkörper* in deze reeks is Salomé, de dochter van Herodes en Herodias. Na het bloedige verhaal van de onthoofding van Johannes de Doper (Matteüs 14) verteld te hebben, concludeert de oude hofpredikant: 'Wij zullen er maar niet te lang naar kijken, kinderen. 't Is om van te droomen. Kust liever uwe moeder eens, als gij zoo gelukkig zijt er nog eene te hebben; en dankt God, dat gij haar gerust alles vragen kunt, evenals Salomé aan Herodias, zeker dat zij u nooit zulke dingen zal raden. En dan, – als de meisjes soms coquet zijn en op hun mooi dansen, laten zij eens denken aan dit dochttertje, en maken, dat zij wat anders en beters kennen, om al wie braaf is en goed denkt te behagen.' (143). Van Koetsvelds boekje is opgedragen aan diens pupil, de jonge prinses Wilhelmina – wellicht is dat de reden dat deze bijbelse 'prinses' tot lering en vermaning zoveel aandacht krijgt.

Ook bij D.A. Cramer-Schaap komen enkele bijbelse meisjes voor en daarnaast 'importeert' zij in de tekst gefingeerde vrouwen als de Babelse Achsa, Tamar op de bruiloft te Kana en de dochter van de gevangenenbewaarder van Filippi. En dat – het invoeren van meisjespersonages in het bijbelverhaal – is een techniek die vaker gebruikt wordt, ook bij modernere kinderbijbels als die van Heleen Goudt (1980), Baukje Offringa (1994) en Bara van Pelt (1997). Het is opvallend dat deze laatste benadering veel minder geforceerd aandoet dan die van Van Koetsveld en de zijnen. Fictie en fantasie winnen het hier van waarheid en zakelijkheid als het gaat om een doeltreffende verhaalover-

dracht. Het meest consequent wordt deze techniek toegepast in *Op weg van Baukje Offringa*, waarin het wemelt van de kinderfiguren, jongens en meisjes, die de vertellingen als het ware ontsluiten voor de jonge hoorders. Het is tevens de enige moderne kinderbijbel, zoals we zagen, die het met het oog op het meedoen van vrouwen in de bijbelse geschiedenis belangrijke verhaal van de dochters van Zelafead uit Numeri 27 meeneemt.

Er is niet één kinderbijbel waarin God ook als vrouwelijk wordt aangeduid. Er zijn zelfs nauwelijks kinderbijbels te vinden waarin deze kwestie geagendeerd wordt of waarin het vanzelfsprekend mannelijke van God geproblematiseerd wordt. Dat wekt gezien het grote aantal vrouwelijke auteurs toch enige verbazing, aangezien de vrijmoedigheid die de van het 'gewone' afwijkende kinderbijbels baart toch mogelijkheden in die richting biedt. God is in kinderbijbels overal Hij, al is de omschrijving met 'de Heer' er veel minder gangbaar geworden dan vroeger. De meest typerende omschrijving vind ik in al haar onhandigheid maar ook eenvoud die van Heleen Goudt (1980): 'God de Vader zorgt voor ons, zoals onze vaders en moeders dat doen.' (p. 10)

We zagen in dit hoofdstuk dat er de laatste decennia sprake is van een gezien de snelle secularisatie bijna paradoxale groei van het aantal kinderbijbels en peuterbijbels. Aansluitend bij de modernere inzichten in opvoeding en onderwijs past de sterk toegenomen productdiversificatie. Het lijkt wel alsof er een kinderbijbel is 'voor elck wat wils'. Die schijn – die ik ook zelf in dit laatste chronologische hoofdstuk heb gewekt – bedriegt. De variëteit betreft vooral het uiterlijk van de uitgaven: de vorm, de illustraties, de creatieve verwerkingen. Wie in een winkel een goed gevulde kast met kinderbijbels bekijkt, duizelt het al gauw van de verschillende vormen, maar zal bij nadere beschouwing merken dat de wijze waarop de verhalen naverteld worden over het algemeen weinig variatie laat zien. De in dit hoofdstuk uitvergroete bijzondere uitgaven zijn de uitzonderingen die deze regel bevestigen. Het merendeel van de bijna 500 kinderbijbels die na de Tweede Wereldoorlog verschijnen, of ze nou katholiek, vrijzinnig of evangelisch van karakter zijn, wijken niet veel van elkaar af in verteltrant en theologie, al zijn er natuurlijk, soms forse, accentverschillen. Wel wordt de taal in de loop der jaren vlotter en soms zelfs populair, maar over het algemeen heerst er nog altijd een sfeer van ontzag voor de boodschap die aan de kinderen doorgegeven wordt. Schrijvers, uitgevers en veel illustrators bewegen zich binnen het hen normerende kader van Schriftgezag, van gematigd tot fundamentalistisch. Het zijn geen sprookjes die naverteld worden, geen beroemde kinderverhalen uit de wereldliteratuur of bewerkingen van verhalen voor volwassenen, het zijn verhalen met gezag, met een geur van heiligheid, met een indicatief en zelfs persuasief karakter. Niet zelden zijn voor de schrijvers en opvoeders met een goed begrip van de verhalen leven en dood van de kinderen gemoeid. Het zijn verhalen die met respect, eerbied zelfs en met weinig relativering, laat staan humor worden benaderd door auteurs, uitgevers en illustrators. In veel gevallen weegt de letterlijke tekst van de verhalen als een loden last op het hermeneutische proces. Het is de vraag of een kinderbijbelschrijver aan dit gegeven kan ontsnappen. Zelfs in navertellingen met vérgaande adaptatie van de teksten en vol narratieve kunststukjes lukt het zelden een kind voldoende identificatiemogelijkheden te bieden om zich de verhalen 'eigen' te maken.⁶⁸

In deze studie troffen we in Joanne Klink en Jan Nieuwenhuis hermeneuten aan die de bijbelverhalen met grote omzichtigheid en gedoseerd aan kinderen willen aanbieden. Beiden gaan zij uit

⁶⁸ Het is overigens de vraag of 'identificatie' altijd een noodzakelijke voorwaarde is voor een geslaagde communicatie tussen een verhaal en een kind.

van de eigen religieuze talenten van kinderen waarbij de navertellingen zouden moeten aansluiten. Zij betonen zich daarmee verre nazaten van Jean-Jacques Rousseau, die immers ook de eigen religieuze vaardigheden van het kind tot rijping wil doen komen alvorens zij met 'het' geloof en de Bijbel in aanraking komen. De opvatting dat kinderen eigen religieuze talenten bezitten, is vooral in de Engelse godsdienstpedagogiek ontwikkeld. Zij vindt in Nederland minder navolging.⁶⁹ Wanneer Ronald Goldman in 1965 in *Readiness for Religion* verslag doet van een onderzoek waarin hij wil aantonen dat kinderen een eigen religieuze ontwikkeling hebben die niet en zeker niet te vroeg moet worden verstoord door het vertellen van bijbelverhalen, wordt hij in Nederland terechtgewezen door Fedde Bloemhof. Niet alleen valt hij Goldmans methode van onderzoeken aan, ook brengt Bloemhof de openbaring in stelling tegen Goldmans huiver voor bijbelverhalen: 'Uiteindelijk is het doel van Goldman de vorming van de godsdienstige mens. Het gaat hem niet om de verkondiging van het Woord, ook niet om het scheppen van mogelijkheden, dat het Woord gehoord wordt, maar om de systematische ontwikkeling van bepaalde eigenschappen en vermogens van religieuze aard, die het kind van nature in zich draagt. Dat Gods openbaring uniek is en dat het geloof als menselijke respons hierop uniek is, dat zowel Gods openbaring als het menselijk geloof zich onttrekken aan elke feitelijke verificatie, zijn gedachten, die men bij Goldman niet zal tegenkomen.'⁷⁰

Het komt me voor dat de schrijver en de criticus hier niet werkelijk met elkaar in gesprek zijn. Interessanter om dit hoofdstuk mee te besluiten vind ik de benadering van Jan Nieuwenhuis. Verhaalgevoelig worden kinderen vanaf hun zesde jaar, betoogt hij, en pas op hun tiende of elfde jaar ontstaat het vermogen om abstract te denken. Vóór die tijd zal het kind bij het horen van een bijbelverhaal zich aan de materialiteit en letterlijkheid ervan hechten. Nieuwenhuis concludeert daaruit dat de Bijbel geen boek voor kinderen is en koppelt die conclusie aan de vraag of er bijbelse verhalen zijn die wél verteld kunnen worden aan kinderen. Hij verbindt daaraan het advies daarmee niet te vroeg te beginnen. Zo lang een kind niet weet wat een herder, een braambos, een offer, een woestijn of een profeet is, heeft het geen zin daarover verhalen te vertellen. 'Bijbelverhalen zijn zinloos, als ze losstaan van de belevingswereld van het kind', zegt Nieuwenhuis, en hij vervolgt zijn uiteenzetting met: 'hoe langer men met het vertellen van bijbelverhalen kan wachten, hoe beter het is.' Opmerkelijk genoeg adviseert hij te beginnen met het vertellen van mooie sprookjes en legenden. 'Zij vormen een betere voorbereiding tot het latere verstaan van de bijbelverhalen dan een premature kennismaking met die bijbelverhalen zelf.' De auteur betoont zich hier een erfgenaam van de ideeën van John Locke, die er immers ook de voorkeur aan geeft kinderen op bijbelverhalen voor te bereiden met sprookjes en legenden, zoals we in paragraaf 2.11 zagen. Ook al is het boek van Nieuwenhuis op het moment van schrijven nu al bijna veertig jaar oud, zijn overwegingen klinken me nog altijd actueel in de oren.⁷¹

⁶⁹ Een interessante bijdrage is die van Henk Kuindersma in zijn proefschrift *Godsdienstige communicatie met kinderen door symbooltaal*, Kampen 1998, waarin hij pleit voor een taal van symbolen en metaforen in de godsdienstpedagogiek die beter aansluit bij de belevingswereld en eigen religieuze ontwikkeling van kinderen dan het doorgeven van bijbelverhalen en klassieke catechese.

⁷⁰ F. Bloemhof, *Het kind en de bijbel*, Nijkerk z.j. (1969), pp. 38v. In Duitsland is het vooral Friedrich Schweitzer geweest die aandacht heeft gevraagd voor en studie heeft gedaan naar de eigen religiositeit van kinderen, bijvoorbeeld in *Die Religion des Kindes*, Gütersloh 1992. Een interessante bijdrage aan de Engelse onderzoekstraditie naar religieuze vaardigheden en talenten bij jonge kinderen vindt men bij David Hay en Rebecca Nye, *The Spirit of the Child*, Londen 1998. Zie voor ontwikkelingsfasen van het religieus bewustzijn van kinderen en de theorieën van Goldman en Schweitzer uitvoerig Albert K. Ploeger, a.w., pp. 138-172. Zie over de controverses over Goldmans theorieën ook Wim Westerman, a.w., pp. 118-123.

⁷¹ Jan Nieuwenhuis, a.w., pp. 161vv.